

Áhká – et innblikk i samisk kvinnehistorie¹

Áhká – oanegattjat sáme nissunhiståvrås¹

Harrieth Aira

Samiske kvinners historie er ikke ofte omtalt i litteraturen eller forskningshistorien. I denne artikkelen skal jeg derfor nærme meg temaet ved å se på hva kildene forteller og hva vi så langt vet om samiske kvinners liv og virke i vår region.

Sámij nissunij histåvrås ij la álu tjáleduvvam girjálasjvuodan jalik åtsådimhiståvrán. Dán artihkkalin galgav danen tiebmáj lahkanit gå gæhttjam lev gáldojt ma subtsasti majt dá rádjáj mijá guovlo sáme nissunij viessomis ja bárgojs diehtep.

► Samisk kvinnehistorie – et lite utforsket tema

Samiske kvinners historie er ikke ofte omtalt som eget tema i forskningslitteraturen eller forskningshistorien. I Nordland kan samisk kvinnehistorie knyttes til sørsamen Elsa Laula Renberg som bodde i Mosjøen. Hun skal markeres til neste år når det er 100-årsjubiléum for feiring av samenes første landsmøte som Elsa Laula Renberg var primus motor for å få i stand. I fjord ble det utgitt bok om henne og jeg henviser til denne dersom man ønsker å bli nærmere kjent med henne².

Forutenom Elsa Laula Renberg, hva vet vi om samiske kvinners liv i vår region? En samlet forskningsfremstilling av samisk kvinnehistorie er ikke gjort. Gjør du et Google-søk så tegner et bilde seg på nettet at det heller ikke finnes så veldig mye som der. I 2004 kom boka *Kystkvinner i Norge* (Elstad 2004), og enkelte momenter om samekvinnens liv finnes i denne boka, men det er på langt nær utfyllende forskning som er utført. Skriftlige kilder blant annet i noe etnografisk litteratur kan gi et bilde av samiske kvinners liv og posisjon som i noen tilfeller skiller seg fra norsk tradisjon og kultur. Men ikke minst vil samenes muntlige kildemateriale komplettere bildet, et materiale som i mindre grad er nedskrevet, systematisert og publisert.

Flere har i tillegg hevdet at så vel som i mange urbefolkningskulturer som i samisk kultur, har samiske kvinner tradisjonelt stått sterkt og hatt sin klare rolle og posisjon³. En samlet fremstilling som undersøker ulike sider ved samiske kvinners plass i historien ville kunne si noe mere om enn dette enn det vi vet i dag.

I denne artikkelen skal jeg derfor presentere enkelte trekk ved samiske kvinners historie ved å se hva på kildene forteller og hva vi så langt vet om samiske kvinners liv og virke. I hovedtrekk avgrenses det til samiske kvinner i vår region og kvinnehistorien med vekt på mellomkrigstiden fram mot andre verdenskrig og de første tiår etter andre verdenskrig.

► Sáme nissunhistávrrå–tiebmá mij binnepláhkáj le átsåduvvam

Sámij nissunij histávrås ij la álu tjáleduvvam girjálasjvuodan jalik átsådimhistávrå. Buojkulvissaj Nordlándan máhttá sáme nissunhistávrrå tjanáduvvat oarjjelsábmáj Elsa Laula Renberg guhti ájgenis Musseren (Mosjøenin) ároj. Sân galggá mujtustaláduvvat jagen 2017 gâ le 100-jáhke dallutjis gâ lij vuostasj sáme ríkatajhánkanibme majt Elsa Laula Renberg lij njunnjusattjat oattjotjít jáhtuj. Dijmmá almoduváj girje suv birra, ja jus sunji lagábut oahpástuvvat de dâhkki dav girjev láhkåt².

Gå ierit gehtja dassta mij le Elsa Laula Renberga birra, de mav diehtep sáme nissunij viessomis mijá guovlon? Sáme nissunhistávrå átsådimtjállusjís ij le tjoahkkáj ávddânbuvteduvvam. Jus Google baktu átså, de ij la ga állo danna. Jagen 2004 almoduvaj girje *Kystkvinner i Norge* (Elstad 2004), ja muhtem biele sámenissunij iellemijs gávnnu dán girjen, valla ij le dievalasj átsådibme dagáduvvam.

Tjálalasj gáldojn i.i. duola dagu muhtem etnográfafasj girjálasjvuodan, máhhti sáme nissunij iellemis ja sajjsj ávddânboahitet má li ietjáláhkáj gâ ietjá vuona álmmuga dábijs ja kultuvras. Valla sámij njálmálasj gáldo máhhti gájt binnemusát dâv gávåv dievdestit. Dá li gáldo ma dåssju muhtem mærráj li tjáleduvvam, sytemahhtiseriduvvam ja almoduvvam.

Moattes li duodden tjuottjodam jut sáme nissunijn li dagu ietjá álggoálmumugij lunna, dábjj milta lèhkám nanos ja tjielgga rálla ja saje³. Tjoahkke ávddânbuktema máhttet lidjin guoradallat måttijt vidjurijt sáme nissunij sajev histávrå gâ dav massta uddni diehtep.

Dán artihkkalin galgav danen ávddânbuktet muhtem dâbdomerkajt sáme nissunhistávrås gâ gehtjav majt gáldo subtsastit ja dassta man guhkás dállea diehtep sáme nissunij iellemijs ja bargojs. Oajvveoassen ráddjiv sáme nissunij vidjurijt mijá guovlos, ja dættodav nissunhistávrå værálaldoaroj gasskamudduj gitta nuppát værálidadárruj ja vuostasj lågev jagijda dán marnjela.

► Áhkká-ene

Áhkká - samiske guder

Går vi langt nok tilbake i tid, til tiden før kristendommens tilkomst og misjoneringen av samene, ser vi at samisk førkristen religion praktiserte guddom som kan knyttes til kvinnekjønnet.

Áhkká-ene finnes fremstilt på sjamantromma (goabdes). Denne tromma på bildet her har duodjár Svenn-Egil Duolljá laget og er ikke en autentisk sjamantromme, men er en tromme laget som et håndverksprodukt. Foto: Harrieth Aira, Árran lulesamisk senter.
/ Áhká jubmela goabbdán gávnnuji. Dát goabdes gáván ij la almma goabbdá. Dáv la duodjár Svenn-Egil Duolljá dahkam ja la ádåajggásasj duodje. Gávvá: Harrieth Aira, Árran julevsáme guovdásj.

De samiske førkristne gudene áhkká-ene er noen av disse gudene. Áhkká betyr hustru, frue, kone på lulesamisk og áhkká-gudene tilhørte de sentrale *jordiske* gudene i den førkristne samiske religionen⁴. Áhkká-ene hadde tilhold i boligen, i lavvoen/gammen, og Máttaráhká, og hennes døtre, Sáráhká, Uksáhká, og Juksáhká ble

► Áhká

Áhká – sáme ávdusj jubmela

Jus máhttsap ávdusj ággijda, ávddålilja risstalasjuoda boahemij ja misjåvnå sámij gáktuj, de lidjin sáme ávdusj áskon jubmela ma máhttí tjanáduvvat nissunsjierge bælláj.

Sámij ávdusj ásko áhkká-jubmela li muhtema dájs ávdusj jubmelijas. Áhkká le iemet julevsámegielan ja dá áhkkájubmela lidjin guovdásj *ednamlaš* jubmela sáme ávdusj ájge áskon⁴. Áhkká-jubmelij sadje lij árromsajjjn, lávdagoaden jali gámán, ja Máttaráhká, ja suv niejda, Sáráhká, Uksáhká, og Juksáhká gájka guddneduvvin ja ánnssiduvvin. Máttaráhká lij máttaráhkka guhti ulmutjj rubmahav sjivnnjedij, ja buntij mánáv Sáráhkáj, akta suv niejdajs. Sáráhká lij sjivnnjedime ieddne ja nissunij jubmel. Sán buntij mánáv iedne skáhtuj ja riegádimen viekedij. Sáráhká allagisát guddneduvái ja råhkaluváj.

Suv sadje lij árrangáttén, ja oattjoj oasev biebmos masssta ulmutja bárrin. Juksáhká lij juovsa áhkká ja máhtij iehtjáduhttet áge sjiervev. Máttaráhká goalmát niejdda, Uksáhká sadje lij uksagáttten lávdagoaden jali gámán. Sán váksjoj árromsajev bahájs, ja gehtjaj smávva mánájt⁵.

Ietjá nissunjubmel sáme ávdusj áskon lij *Ráná(n)niejdda*⁶. Niejdda la niejdda julevsámegiellaj, valla nuorttasámegiellaj aj merkaj næjtsso. *Ráná(n)niejdda* le dálusj jubmel guhti gullu gidájhápáj gå ruonudahtjá, nappu ádåsmahtemilda.

Misionerra Thomas von Westen moalket ietjas tjállusijen jut Ráná(n)niejdda lij sán guhti lij alemus gájkka nissunjubmelijas (Mebuis 2003:124). Gidájabe máginnodibme Ránáni j gávnu aj soames vuolen mij le tjáleduvvam Harald Grundstöm'as, subbitsasin 90-jahkásasj nissuna dåbdoj birra, gå sán gidájäge vuostasj bále guláj giegav guhkemin. De juoggagádj sán dáv gidájuojgav/vuolev:

«Jorden blir grön, jorden blir grön. Rananlådde (*Rananfuglen*) sitter i trädet, Rananlådde sitter i trädet»

«(*Ednam ruonut, ednam ruonut. Rananlådde muoran tjähkkäj, Rananlådde muoran tjähkkäj, járggåluvvam svierigadáros*)» (Meibus 2003:124).

► alle høyt æret og ansett. *Máttaráhká* var stammora som skapte menneskets kropp, og brakte barnet til *Sáráhká*, en av sine døtre. *Sáráhká* var skapningens mor og kvinnenes gud. Hun brakte barnet inn i morslivet og hjalp til under fødselen. *Sáráhká* ble høyt æret og tilbedt. Hennes tilholdssted var ved *árran*, ildstedet i gammen, og hun fikk en del av maten som menneskene spiste. *Juksáhká* var bueguden (av *juoksa* – bue) og kunne gripe inn i morens liv og forandre kjønn på fosteret. Den tredje av *Máttaráhkás døtre*, *Uksáhká* (av *uksa* – dør) hadde sitt tilhold ved inngangen til lavvoen/gammen. Hun voktet boligen mot onde krefter, og passet på små barn⁵. En annen kvinnelig guddom i samisk førkristen religion er *Ráná(n)niejdda* – (Ráná(n)datteren)⁶. Betegnelsen *niejdda* betyr datter i det lulesamiske språket, men i nordsamisk betyr det også jente. *Ráná(n)niejdda* er guden som knyttes til våren og til tiden når det grønnes, altså formyelsen. Misjonæren Thomas von Westen har i sine nedtegnelser hevdet at Ráná(n)niejdda var den største av alle kvinnelige guder (Mebuis 2003:124). Lovprisningen av våren knyttet til Ráná finner vi også i en joik nedtegnet av Harald Grundström som forteller om en 90-årig samekvines følelser da hun for første gang hørte gjøken gale om våren. Da brøt hun ut i følgende vårhoik:

«Jorden blir grön, jorden blir grön. *Rananlådde* (*Rananfuglen*) sitter i trädet, *Rananlådde* sitter i trädet» (Meibus 2003:124).

Áhkká - Fruen - Hustruen - Kona

Begrepet *Áhkká* som vi finner i gudeskikkelsene finner vi også i dag som høyst brukte begrep i det lulesamiske språket. Substantivet *áhkká* betyr hustru eller kone. Vi finner varianter av begrepet som *áhkko* som betyr bestemor, og *áhkásj* som betyr kone, kjerring eller eldre kvinne. I lulesamisk språk er betegnelsen *áhkká* – hustru, kone tradisjonelt ikke det samme som betegnelsen *áhkásj*, som også betyr kone, men mere i varianten kjerring eller eldre kvinne. *Áhkká*-begrepet brukte for eksempel min mor⁷ konsekvent i konteksten hustru eller kone, altså i kontekster der vi i norsk og engelsk ville brukt betegnelsene Frue eller Madam.

► Áhkká - Áhkásj- Iemet

Áhkká-bágov mav jubmelilmen gávnnap, gávnnap aj udnásj julevsámegielan. Julevsámegielan le substantivva áhkká iemet, nissun gejna álmål le válldum. Gávnnap aj suorgudimijt áhkká-báhkuj, duola dagu áhkko mij ij dåssju merkaha oadtljasj áhkojt, ja áhkásj mij máhttá liehket boadnje áhkká, valla aj dagu dárogiellaj sæmmi gå *kjerring*, ja duodden merkaj báhko aj aj vuorasup nissun,. Áhkká-buojkkádimev anij dagu muv ieddne⁷ jur merkahimijin iemedin, nappu jur dagu dárogilan *Frue/Hustru*, ja iennjilsgielan *Madam*.

Áhkká - bájkkenamájn

Duodden li áhkká ja áhkásj bágo bájkkenamájn dagu várijn, vákkijn ja jávrijn ja vuonajn. Buojkulvissaj dagu Áhkánjárga⁸, njárgga Ofuohktán gánnå le Narvik-stáda ja várrejtjáhkå Áhkká ja Áhkkájávrre Nuortta-Svierigin lullelin Vuodnabadá Divtasvuonan.

Divtasvuonan li moadda bájkkenamá ma li áhkká/áhkásj-namájn, duola dagu Áhkáságge, Divtasvuona davvelij guovlon. *Ságge* merkaj sisnjemus sadje duola dagu sengjan, vuonan j.n.á.⁹, ja nav máhttá bájkke gåhtjoduvvat *Dat sisnjemus iemetsadje jali áhkásadje*.

Divtasvuona davvelullelj guovlon le aj bájkkenamma Áhkávuodna. Áhkávuodna le Stefjorden dárruj, dán Divtasvuona oalggevuonan le aj Vuona nasjonal-várre, jali tjáhkkå Stáddá. Slabávuona várijn li aj bájkkenamá Áhkásjjávre, *Unnep* og *Stuoráp* Áhkásjjávrre.

Moattes li gatjálvisajt buktám jus áhkká-buojkuldagá sámegielajn gulluji sáme ávdusj åsko jubmelijda, jali jus dá jubmela li oadtlum dájt namájt áhkká-buojkuldagá milta, nappu jus le iemet jali áhkká duogen? Iv galga javllat nuov jalik náv, dåssju li galla moattes sáme dålusj jubmelijs ma guoddi áhkká-namáv, áhkká-báhko mij aj uddni le anon udnásj julevsámegielan.

Julevsámegielan le aj adjektivva áhkkás, mij le luonndo gánnå le rásseednam. Korhonen (2010) mielas boahítá báhko áhkkás bágos áhke, ja ij galga dádjaduvvat áhkká-substantivvan. Áhke merkaj luondov gánnå rásse váljet sjaddá, buvijda ja boahmtsuda guohtom. (Korhonen/Anderson 2010:21-22).

► Áhkká - stedsnavn

I tillegg er *áhkká* og *áhkásj* stedsnavn på fjell, daler, fjord og vatn som for eksempel Áhkánjárga⁸, Narvikhalvøya i Ofoten og fjellmassivet Áhkká og vatnet Áhkkájávrre i Nord-Sverige øst for Hellmobotn i Tysfjord.

I Tysfjord har flere stedsnavn betegnelsen *áhkká*/ *áhkásj*, for eksempel *Áhkáságge* i Ytre-Tysfjord. *Ságge* betyr den innerste plassen/delen el. lign. (i en seng, fjord osv.)⁹, så stedet kan oversettes med Den innerste frueplassen.

Áhkávuodna er et annet stedsnavn i Tysfjord som bærer *áhká*-navn. *Áhkávuodna* er Stefjorden, fjorden ved nasjonalfjellet Stáddá/Stetind i ytre nordlige Tysfjord. På Sørkjordfjellet finner vi dessuten *Áhkásjjávre*/ Kjerringvatnene, den store og det lille Kjerringvatnet, *Unnep* og *Stuoráp Áhkásjjávrre*.

Det flere spør seg er om begrepet *áhkká* i det samiske språket har sin rot i de samiske førkristne gudene, eller om disse gudene har fått sitt tilnavn etter begrepet *áhkká*, altså hustru frue eller kone? Jeg skal ikke begi meg i å hevde verken det ene eller det andre, bortsett fra å konstatere det faktum at flere av de samiske gudene betegnes som *áhkká*-er, en betegnelse som også er et høyst brukt begrep den dag i dag i det lulesamiske språket.

En beslektet term i lulesamisk er adjektivet *áhkkás*, som betyr noe som rikt bevokst med gress. Korhonen (2010) mener *áhkkás* kommer av ordet *áhke*, og må ikke forveksles med substantivet *áhkká* (hustru, kone). *Áhke* betyr terreng med rikelig gressvekst som beite for husdyr og reinsdyr (Korhonen / Anderson 2010:21-22).

Hvorfor steder i landskapet fikk *áhkká*- og *áhkásj*-navn, kan også sees i sammenheng med at andre steder i naturen har fått betegnelser etter mannen f.eks. Álmájjávrre (Mannsvatnet) et vatn mellom Mannfjord og Rudnávuodna/Grunnfjord i Tysfjord. Ett annet eksempel er Mannfjord, en fjordarm i indre, østlig del av Tysfjord (fjorden heter for øvrig Spællá på lulesamisk).

► Manen bájke ja duobddága oadtjun áhkká- ja áhkásj-namájt, máhttá aj buohtastáhteduvvat dajna gå aj bájkenamá álmájj-namán gávnnuji duola dagu Álmájjávrre, jávrre mij la váren Spællá ja Rudnávuona gaskan Divtasvuonan. Spællá dáronamma le Mannfjord, Divtasvuona nuorttaallela oalggevuodna.

Norges nasjonalfjell, Stetind har foten i Áhkávuodna/Stefjorden.
Foto: Lars Magne Andreassen / Vuona nasjonaltjåhkká Stáddá vuolggá Áhkávuonas. Gåvvå: Lars Magne Andreassen

► Guobasáhká – kvinnelige sjamaner

Det var ikke bare gudene som har felles betegnelse med den samiske kvinnen. Vi vet også at det fantes kvinnelige *noajder*, *guobasáhká*, som på norsk kalles sjamaner eller de spåkyndige i samfunnet. *Noajdene* var de som var de praktiserende lederskikkelsene i religionsutøvelsen, den åndelige eksperten med spesielle evner til å komme i kontakt med gude- og åndeverdenen (Løøv 2013).

En historie fra vårt tradisjonsmateriale forteller om en slik *guobasáhká* eller *noajdes áhká* i Gásluokta / Kjøpsvik i Tysfjord som ventet sin mann hjem fra jektefart i Bergen. Han ble lenge i Bergen, og hun gikk hjemme og ventet. Juleuka begynte og han dro fra Bergen, men så knakk masta på jekta og han måtte returnere til Bergen. Kona som gikk hjemme og ventet gikk til slutt på Kjøpsvikfjellet for å se om jekta var på tur hjem. Hun ser at jekta har startet hjemturen fra Bergen. Da satte hun seg ned med sin håndtein (*gáhkálsoabbe*) og joiket jekta hjem, og da joiket hun følgende:

«Ánndaris Bávva, Ánndaris Bávva le Vestasjjiekken, gálet ruodnán ja visskadin ja alegin», (Qvigstad 1929:520).

Som altså betyr Ánndaris Bávva (mannens navn) vasser / vader Vestfjorden som er grønn og gul og blå. Det heter i fortellingen at kona roper at han skal bare komme, han skal ikke være redd og jekta skulle være hjemme om tre dager. Man kan tolke fortellingen dit hen at hun stilnet fjorden som var i storm, det blåste så kraftig at Vestfjorden var grønn, gul og blå slik at mannen skal komme velberget hjem.¹⁰

Selv om også kvinnene var noajder var det likevel skille mellom hva kvinner kunne gjøre og ikke kunne gjøre. Kvinnene hadde for eksempel ikke tilgang til offerplassen, og i *boassjo*, den innerste delen) i lavvoen skulle ikke kvinnene trå. Spesielt under bjørnejakta var det særegne ritualer hvor kvinnene ikke hadde adgang, kvinnene skulle ikke ha befatning med jakta (Solem 1933/1970:67-69), (Mulk 1994).

► Guobasáhká – nissunnoaje

Ællim dal dåssju jubmela gej namá ma guoddin nissunij namájt. Diehtep jut sebrudagájn gávnujin aj *noajde*, *guobasáhká* jali *guobasiege*. *Noajde* lidjin sij gudi lidjin oajvemusá mij gulluj ásskodájmajda, da lidjin vuojnjalasj tjehpe sierra vattáldagáj aktivuodav oadtjot jubmelij ja vuojnjalasj værálđijn. (Løøv 2013).

Avtan dálusj juoiggusin mij le dálen tjáleduvvam subtsastuvvá *guobasáhká* jali *noajdes áhká* birra Gásluoktan Divtasvuonan guhti boadnje vuorrdá Biergunis jávtajnis sijddaj. Sán gádoj maelggadav Biergunin, ja sán sijdan suv vuordatjij. Javllavahkko lij juo ja sán Biergunis vuolgi, mavas galga sivllo doaddjuj ja sán hæhttuj Biergunij máhttsat. Áhkká guhti lij sijdan manáj manjemus Gásluovtvárráj ja vuojnij jávtav sijddaj bárjástim. Vuojnná sán le Biergunis bárjástahtjám. De tjáhkkidij ietjas gáhkálsoappij ja jávtav sijddaj juoigaj, náv:

«Ánndaris Bávva, Ánndaris Bávva le Vestasjjiekken, gálet ruodnán ja visskadin ja alegin», (Qvigstad 1929:520).

Ánndaris Bávva le boadnje namma guhti dal Vestasjjiekkev gálet ruodnán, visskádin ja alegin. Dan subtsasin boahtá ávddán jut áhkká tjuorvvu boadnjev dåssju boahitet, ja ij ballat, ja jávtta galgaj sidan gálmán bieven. Ulmusj máhttá subtsasav dálkkut nav jut sán sieldes biekkav loadtjij, gå garra biegga lij Vestasjjiekken gå áhpe rudnán, visskádin ja alegin manáj, nav vaj boaddnje galgaj hekkajn sijddaj jávsádit.¹⁰

Juska nissuna aj lidjin noajde, de huoman lidjin rájá dasi majt nissuna máhttin dahkat ja majt ettjin. Nissunij ij lim buojkulvissaj loahpe værrodimssajida mannat, ja boassjon ettjin oattjo duolmmot. Sierraláhkáj gå lij biernnabivddo, de lidjin sierra dahkamusá masi nissuna ettjin oattjo sehkanit. (Solem 1933/1970:67-69), (Mulk 1994).

► Arve –og rettsregler

Særeie

Hvordan var samiske kvinners stilling i familien? Dette kan vi få et innblikk i når vi ser på arveregler og giftermålsregler som er nøyere beskrevet i etnografisk litteratur.

Et sagn fra det sørlige samiske området sier at det er kvinnen som først har temmet reinen, og hun skulle derfor være særskilt begunstiget ved arv. Nettopp fordi hun var den første som hadde temmet reinen, så skulle hun ha en større arvelodd enn den mannlige (Düben 1873/1977:332-335). Døtrene hadde en sterkere arverett enn hva tilfellet var for svenske og norske lover hevder Solem (1933/1970).

Solem (1970) viser til kilder som meddeler at samene praktiserte særeie ved at enhver eide sin egen løsøre og hadde også sin egen gjeld som man selv svarte for. Vi vet at ved fødsel og dåp fikk det enkelte barnet sitt eget reinmerke og dermed var eier til sin egen rein. Ved giftemål beholdt hustruen sitt reinmerke og sine egne reiner som hun brakte med seg inn i ekteskapet. Det var også en tradisjon om at mannen er den som flytter til kvinnens hushold ved giftemål og er forpliktet til å bo hos hennes foreldres hushold i minimum ett år etter giftemålet. Solem viser også til at i noen samiske områder hadde kvinnnen også råderett over økonomien i husholdet, men han viser også til at i andre samiske områder var forholdet annerledes eksempelvis hos østsamene (skoltesamene) (Solem 1933/1970:163).

I norsk / norrøn tradisjon har det i hovedsak vært motsatt. Her var det vanlige mønsteret at paret slo seg ned påmannens hjemgård etter ekteskapsinngåelse, kvinninen hadde medgift¹¹ som hun rådde over, men døtre hadde ingen arverett til gården, den var forbeholdt de mannlige arvingene med eldste sønns arverett (Holberg og Røskaft 2015:315-317).

At kvinner eide sine egne rein fremgår også av Lappekodisullen av 1751, den første grensetraktat mellom Danmark-Norge og Sverige. I traktatens paragraf 8 heter det at dersom en samisk mann bosatt i Sverige gifter seg

► Árbbim – ja riektá njuolgadusá

Sierraåbmudahka

Gåktus lij sáme nissunij vijor lagámusáj gáktuj? Dássta oadtip vehin diehtet gå átsådip árbbim- ja gallásjvuodanjuolgadusájda ma de li dárkkelit etnográfafalasj girjálasjvuodan tjáleduvvam.

Avtan dálusj subtsasin oarjelij guovlojs subtsastuvvá jut nissun lij sán guhti vuostasj boahtsuv/ gáttev dámadij, ja danen galgaj mávsánisát árbes juogeduváduvvam. Jur danen gå boahtsuv lij dámadam, de galgaj sunji stuoráp oasse árbes álmmå gáktuj (Düben 1873/1977:332-335). Niejdajn lij aj nannusap árbbimrievtesvuoda gå mav svenska ja vuona lágajn lij tjállá Solem (1933/1970).

Solem (1970) vuoset gáldoja ma subtsasti jut sámjn lij árnik gå juohkkahahtjan lij ietjas ábmudahka ja vielge massta ietja vässtedin. Mij ham diehtep gå mánna riegádi j ja gallásjvuodanjuolgadusájda ma de li dárkkelit etnográfafalasj girjálasjvuodan tjáleduvvam. Jur danen gå boahtsuv lij dámadam, de galgaj sunji stuoráp oasse árbes álmmå gáktuj (Düben 1873/1977:332-335). Niejdajn lij aj nannusap árbbimrievtesvuoda gå mav svenska ja vuona lágajn lij tjállá Solem (1933/1970).

Vuona/norrøna dábij milta lij vas nuppe láhkáj. Daj dábij milta lij dábálasj vuohke jut gallásjguojme árrujga álmmå sjiddaj gå valldujga, nissunij lij rádio¹¹ mij de lij suv, valla niejdajn ij lim árbberievtesvuhta sjiddasis, dat lij vuojn ávkken álmmå árbulahájda, ja vuorrasamos bárne rievtessuohantan (Holberg og Røskaft 2015:315-317).

Jut nissunij lidjin ietjasa boahtsu boahtá aj ávddånn Lapekodisullen' in jages 1751, dan vuostasj rádjásjiehtadus Danmarko-Vuona ja Svieriga gaskala. Sjiehtadusá 8. paragráffan le tjáleduvvam jus sáme álmájj guhti Svierigin árru ja guhti valldu «en Norsk Lappe-Hustru, som udi Norge har sit eget Skatte-Land eller flere Rehner, end han, have han Frihed, uden nogen Hindring

► med «en Norsk Lappe-Hustru, som udi Norge har sit eget Skatte-Land eller flere Rehner, end han, have han Frihed, uden nogen Hindring eller Afgift af hans Formue, at blive en Norsk Lap, ... Udi andre Omstændigheder følge Hustruen Manden. » (min utheling)¹². Samiske kvinner hadde med andre ord ikke bare sine egne rein, men de hadde også sine egne skatteland¹³.

Yngste sønns arverett – hva med døtrene?

I samisk tradisjon var det det yngste barnet som hadde arveretten (Solem 1970:169), et forhold som praktiseres den dag i dag blant samiske familier både i Tysfjord og andre steder. Yngste sønn er han som overtar foreldrenes eiendom, hus og gård.

Spørsmålet om hvor vidt døtre hadde arverett til eiendom og odelsjord og hvor vidt samene praktiserte fordeling av arv til kvinner er et tema som er lite forsket og beskrevet. Det bildet som tegner seg ut fra egen kjennskap i samiske samfunn kan det være mye som tyder på at bare unntakvis har døtre/kvinner arvet jord/eiendom. Og da særlig dersom det ikke var arveberettigede sønner som kunne overta gården. I de fleste tilfeller var det antatt at kvinner «giftet seg til gård og eiendom», og derfor ble eiendommen fordelt ved at yngste sønn overtok gården og derav også eiendomsretten, eventuelt at den ble delt mellom flere brødre. Solem viser til ett tilfelle i Tana i Finnmark der den yngste datteren hadde arveretten til hus og eiendom (Solem 1933/1970:170).

Men det er ikke ett entydig bilde at døtre ikke hadde arverett til gård og eiendommer. Jeg har kjennskap til i alle fall på to gårder/eiendommer i Tysfjord mistet ikke døtre sin arverett til sin barndoms gård/eiendom selv om de giftet seg og flyttet derfra. Dette selv om de hadde brødre. Søstrenes andel av eiendommene forble i et sameie med brødrene, og er fortsatt i deres etterkommeres eie den dag i dag. Spørsmålet om tradisjoner med hensyn til arv og hvordan de ble praktisert, må også vurderes opp mot ulike tidsperioder og ut fra rådende forestillinger om kvinnenes arverett i samfunnet.

► eller Afgift af hans Formue, at blive en Norsk Lap, ... Udi andre Omstændigheder følge Hustruen Manden.

(jårgåluvvam sábmáj: «Vuona Sáme-Áhkájn, guhti Vuonan adná ietjas værroednamav ja ienep boahhtsujt gá boaddnjes, de la dan álmmán friddjavuohta, hieredusáj dagá jali ábmudagás diváda dagá, árrut Vuodnaj ja sjaddat Vuona sábmien, ja daj vidjurij milta áhkás tjuovvot, ... Jus ietján de dábalattjat tjuovvu áhkká boadnjes, ja (muv dættodibme)»¹².

Dát vuoset sáme nissunijn aellim dåssju ietjasa boahhtsu, valla sáme nissunijn lidjin aj ietjasa værroednama ma lidjin sijáj háldon¹³.

Nuoramus bárne árbbamriektá- gáktus val niejdaj vidjura lidjin?

Sáme dábij milta, de lij nuoramus bárnen árbbamriektá (Solem 1970:169), dáhpe mij ájn udnásj bieje le dáhpen Divtasvuonan ja ietjá sáme árromsajjin. Nuoramus bárne le sán guhti æjgádjí ábmudagájt, goadev ja sijdav árbbi.

Gatjávis jus nuoramusán ja jus sán lij niejdda lij árbbamriektá ábmudagájda ja árbbeednamijda ja jus sáme juohkin árbev nissunija le tiebmá mij le unnán átsáduvádum ja tjáleduvvam. Ietjam diedoj sámsebrudagás milta, de ávddánboahttá jut nissuna/niejda dåssju vuorját ednamijt/ábmudagájt árbbijin sierraláhkáj jus sijddaj lidjin bárne gudi lidjin árbulattja. Ienemus bálinj de lij jahkedahtté jut nissuna «válldujin sijdajda ja ábmudagájda», ja danen ábmudagá jugeduvvin nav vaj nuoramus bárne sijdav oattjoj allasis, ja nav ábmudahkaj rievtesvuodajt, soajttá aj jugeduvvaj moatte vieljatjij gaskav. Solem vuoset avta dáhpádussaj Dánon Finnmárkon gánná lij nuoramus niejan árbbamrievtesvuoha goahtáj ja ábmudahkaj (Solem 1933/1970:170).

Valla ij dal gájkbálijs vuojnnu jut niejdajn ij lim sijdajda ja ábmudagájda árbbamrievtesvuoda. Mán diedáv gájt guovte bále gánná nissuna/niejda ettjin árbbamriekta mánnávuoda sijdajda/ábmudagájda masse, vájku vil lidjin váldum ja dáppet jáhttám, ja juska vil vielja sijájn lidjin. Oappáj oasše ábmudagájs sjaddin aktisasjábmudahkan, ja li vil uddnik manjneboahttij háldon. Gatjávis dái árbbam dábij vidjurijs ja gáktu dái

► Kystsamekvinnene

Hva vet vi om kystsamekvinnene? Åsa Elstad viser i sin bok om *Kystkvinner i Norge* (2004) at kystkvinnearbeidet i Norge var generelt i huset og fjøsen, mennenes arbeid var på sjøen, i båten, støa og naustet, og eventuelt i skogen, mens fellesarbeidet var ute på marka. Økonomien baserte seg altså det som mange benevner som tradisjonell fiskerbondeøkonomi som var vanlig langs store deler av norskekysten med jordbruk og fiske i kombinasjon med fisket sommannens hoveddomene og gårdsdrift som kvinnens og barnas hovedansvar. Elstad peker på at dette er det grove bildet, men hun understreker også at det var sprik mellom disse normene og denne praksis fordi arbeidsdelinga måtte i være fleksibel.

Innen samisk tradisjon og kultur er det enkelte trekk som tyder på at var det noen andre tradisjoner med hensyn til arbeidsdeling og normer for hva som var ansett som kvinnearbeid og mannsarbeid.

I båten

Vi ser for eksempel at selv om det var registrert forholdsvis få kvinnelige yrkesfiskere, er det de sjøsamiske kvinnene Trollsfjord-Ane (Skall-Ane) og Buks-Beret som rodde fiske som full arbeidskar på 1800-tallet (Elstad 2004). Buks-Beret, Beret Johanna Paulsdatter fra Gullesfjord, bosatt på gården Djupvatn i Ballangsmark i Ballangen eide sin egen fembøring og rodde lofotfisket som hovedmann på egen båt med mannen som mannskap, og hun var ansett som en av de dyktigste på Lofothavet. Hun fikk tilnavnet Buks-Beret fordi hun gikk med bukser. I Bårjås 2006 har Hildur Pedersen publisert en fyldig artikkel om Buks-Beret (Pedersen 2006). Åsa Elstad forteller også om vesle Nora ved Folda der mora måtte ta henne med seg i båten for å skaffe dem noe å leve av. Unge lå godt innpakket i ullteppe og vindtøy i ei fiskekasse i akterskotten på bindalsfæringen mens mora fisket. (Elstad 2004:49).

Dette at kvinner fisket til eget hushold kjenner jeg godt til fra min egen samiske oppvekst fra Tysfjord. Senest for noen få år siden fortalte en eldre kvinne til avis Fremover at da hun og mannen giftet seg var de

► dahkin, viertti aj gehtjaduvvat duon dán jagij gáktuj, ja gáktu nissunij árbbamrievtesvuoda sebrudagán lidjin.

Merragáttenissuna

Majt diehtep sáme nissunij birra merragáttijs? Åsa Elstad tjállá ietjas girjen «*Kystkvinner i Norge* (2004) nissunij barggo Vuona merragáttijn lij goahtebarggo ja fieksim, ja álmmáj barggo lij nuoren, vantsan, stárfon ja návssten, ja muhtemijda miehtsen, madin aktisasjbarggo lij barggo giettij. Viessomvuohke lij majt moattes nammadi dábálasj guolástimbánndurij iellem mij lij dábálasj Vuona merragáttijn ietján ednambargoj buohtalakkoj guollimijon oajvvebarggon boaddnjáj ja bándorbarggo/sijddabarggo ja mánnásujtto áhkkáj gulluj. Elstad vuoset dát le oajvvegåvván, valla sán dættot jut gávvá le moatteláhkáj dái árvoj ja dábij hárráj danen barggojuohkem vierttij hiebadahkes liehket.

Sámij dábijn ja kultuvran li muhtem gávvidime jut muhtem ietjá dábe lidjin barggojuohkema ja árvoj hárráj mij gullu má lidjin nissunij ja álmmáj bargo.

Vantsan

Buojkulvissaj de gávnnuji gallegasj nissuna registreriduvvam guollárin, álmmáj gáktuj, valla huoman de lidjin merrasáme nissuna guovtes *Trollfjord-Ane (Skall-Ane)* ja *Buks-Beret* gudi lijga guolástiddje állesájggáj 1800-jagij (Elstad 2004). *Buks-Beret*, Beret Johanna Paulsdatter Guollisvuonas (Gullesfjord), guhti ároj Djupvatn nammasasj bájken Bálágá miehtsijen æjgguj vidáruvvak vantsav ja lij iesj njunnusattjan boadnje ja gáttse siegen guolástimen, ja suv adnin tjiehpemusáj gaskan Lofáhtguollimijon. Sán oattjoj namáv *Buks-Beret* danen gå bávsáj våttsj. Ájgetállagin *Bårjås*, 2006 le Hildur Pedersen almodam tjiegjalap artihkkalav suv birra (Pedersen 2006). Åsa Elstad subtsas aj *vesle Nora* birra Fuoldás gå ieddnes hæhttuj suv vanntsaj fáron válldet viessomlájbev áttjudittjat. Mánná hullotæhppin- ja bieggagurjo vuolen guollekássa sinna vælláhij maŋŋietjen bindal-nieljegin gå ieddnes guolluj (Elstad 2004:49).

Dáv jut nissuna guollijen sjdasa dárbojda diedáv buoragit ietjam bajás sjaddamis Divtasvuonan. Muhtem

►enige om at de skulle ro fiske sammen, og de kjøpte seg sin egen fiskebåt, og da båten skulle registreres ble den registrert i hennes navn. Hun deltok i fisket inntil de fikk barn. Da valgte hun å være hjemme for å ta seg av barna, husholdet og gården. Vi vet også om andre familier som var barnløse der deltok kona sammen med mannen på heimefisket. Det er også eksempler på kvinner som har fisket alene, og som behersker både garnfiske og linefiske, blant annet kveitefiske.

*Kvinner måtte beherske båt og fiske når man bodde ved kysten.
Foto: Harrieth Aira, Árran lulesamisk senter / Nissuna vierttijin
guollit ja vantsajin máhttet mannat gå merragáttien árrun. Gåvvå:
Harrieth Aira, Árran julevsáme guovdásj.*

►jage dássta ávddåla de subtsastij muhtem vuoras nissun Fremover avijssaj jut gå såj bådnijnis válldujga lija guorrasam aktan guollit, ja såj guollimvanntsav ástijga allasisá, ja vanntsa galgaj registrieriduvvat de áhkás nammaj. Sán oassálastij guollimijda desik mánájt oattjojga ja válljij de mánájt huksat, ja goadev ja sijddabargov vässtedit. Diehtep aj ietjá familjan gudi lidjin mánadisá gánnå nissuna boadnje siegen sijdavuoluolimijda oassálasstin. Ja gávnuji aj buojkulvisá dasi jut nissuna aktu guollijin, gudi máhettin viermij ja lijnaj guollit, ierit ietján gájnoj bálldájt bivddet.

Huoman vierttiv dættodit jut ij lim galla dábalasj dat jut nissuna oassálassti guollimijda álmmáj avtabuohta. Avta gálldo jages 1924 subtsas guollima lidjin gal stuorra ávkken sámijda Divtasvuonan gå «*der praktisk talt hele den manlige befolkning like fra 12-13 aars gutter og opover deltar i Lofotfisket*». «*vargga gájka álmmájs juo 12-13 jagák báhtja ja vuorrasappo lofåht-guollimijda oassálassti (járggáluvvam)*»¹⁴.

Ájnnasamos le oadtjot ienep diedoijt dan gávvidibmáj ja jahttuj jut nissuna ja vantsa e aktan hieba. Mijá diedo vuosedi dá li subtsasa ma li sebrudagáv vájkudam dájt mánjemus ájgijt, ja li dábe jali jahto má ávdep ájgij ællim sáme sebrudagájn (Elstad 2004:53).

82-jahkásasj divtasvuonak Inga Karlsen subtsas sán lij juo vuorrasap ulmusj, ja juo válldum, gå vuostasj bále dáv guláj, ja dat lij gå lij boadnjes marjen suv sijdan Viestarálasin. Dát dáhpáduváj gå lijga muhtem boadnjátja oahppásij baktu gudi lidjin kájan guollimvantsajnis. Dalloj de javladuváj jut Inngá ittjj galga «nuohte badjel lávggot», gå dat buktá guollimij vuorbedisvuodav. Valla sán guhti ij lim dákkár dábij bajássjaddam ittjj dáv dádjada, ja sán tjuovvolij boadnjev ja lávgoj nuohte badjel gå ij lim gullam jut nissuna ja vantsa e aktan hieba, ja ij ga duov jut nissuna e galga guollit¹⁵.

Solem (1970:60) vuoset aj gálđoja 1600-jagijs ma subtsasti merrasámijs gaskan «*ror konen på halv lot*» (*nissuna oassálassti lahkke oassemávsujin*), járggáluvvam), ja Návuonan Nuortta-Trámsán 1800-jagij láhpan tjállá Anders Larsen sáme dærno birra guhti sijddaj viettjaduváj áhtjestis gå sán buorebut tjjennij guollimij

► Men jeg må understreke at dette ikke er et utbredt vanlig fenomen at kvinner deltar i fiskeriene på lik linje med menn. En kilde fra 1924 forteller at fisket hadde stor betydning for samene i Divtasvuodna/Tysfjord «*der praktisk talt hele den mannlige befolkning like fra 12-13 aars gutter og opover deltar i Lofotfisket*»¹⁴.

Det viktigste er å komplementere bildet eller mytene om at kvinner og båt ikke passer sammen. Vårt materiale viser at dette muligens er myter som har fått innpass i samfunnet i relativt nyere tid, og er en myte eller tradisjon som tidligere ikke synes å være særlig utbredt i samiske samfunn (Elstad 2004:53).

82-årige Inga Karlsen fra Tysfjord forteller at hun var godt voksen og gift da hun hørte om dette, og det var i forbindelse med at hun var på hennesmanns hjemsted i Vesterålen. Det høvde seg slik at de besøkte noen fiskere/bekjente av hennes mann som var om bord i en fiskebåt som lå ved kai. Da ble det kommentert at hun ikke skulle «skreve over nota» som var brent ut på kaia, for det ville innebære ulykke for fisket. Men hun som ikke hadde vokst opp med en slik tradisjon skjønte ikke dette, så hun fulgte etter sin mann og trådte over nota for hun hadde ikke hørt om at kvinner og båt ikke hører sammen, ei heller at kvinner ikke skal fiske¹⁵.

Solem (1970:60) viser dessuten til kilder fra 1600-tallet som forteller at blant kystsamene «*ror konen på halv lot*», og i Kvænangen i Nord-Troms sist på 1800-tallet skriver Anders Larsen om den samiske tausa som de hadde hjemme som ble hentet heim av sin far, da han mente hun tjente bedre på å ro fiske enn å være hushjelp (Elstad 2004:49). Også Mulk viser til at i innlandsfisket i innsjøer på svensk side stod også for fisket (1994:19).

Solgte ved

Arbeidsdelingen i samiske familier var heller ikke så tydelig styrt etter kjønnsroller når vi ser på andre arbeidsoppgaver i familien enten dette gjaldt vedhogst og bærsanking. I lulesamisk tradisjon er det ikke uvanlig at både menn og kvinner deltar i vedskogen, bærsanking for eget bruk og for salg, fritidsfiske og hjemmefiske til eget hushold.

► gå dærnnonn árrot (Elstad 2004:49). Mulk (1994:19) vuoset aj sisednama jávrreguollimijda svieriga bielen, gánná nissuna aj guolljin.

Muorajt vuobddin

Sáme familjaj barggojuohkem ij lim avtaláhkáj, ij lim ga sjíervvebieljs stírriduvvam gå gehtjadip familjaj ietjá barggojuohkemij gáktuj juogu dal gulluj miehttsebarggug jali muorjjimij. Julevsáme dábij milta ij lim amás jut duola nissuna aktan álmamáj miehtsijin, muorjjijin allasisá ja vuobddemijda, asstoájge guollimijda ja sjídavuolguollimijda allasisá oassálassttin.

82-jahkásasj Inga Karlsen subtsas gå sán lij 16 jahkásasj de áhtjestis ánoj muorajt tjuollamijda merkkit.

«*Jada, han (skogsmesteren) ordnet meg en egen blink som jeg arbeidet og hogde ned selv, også fikk jeg Johan-tjelte (min onkel) til å kjøre veden ned fra skogen.*»

(Na nav gájt, sán (miehttseháldadiddje) árnnij munji allasim merkav majt de iesj tjuolliv, ja de Johan-tjelte viekedij muv dájt muorajt miehtses oadjet, (járggáluvvam).»

Familja vuobddin dájt Lofåhta oasstjida gudi båhtin Vuodnabahtaj Divtasvuonan muorajt sijájs oastátjít.

«*Denne gangen kom det en båt fra Gravdal. Så tilbyr min far seg at han kan selge denne råveden for meg. Men jeg takket nei, og sa til min far at jeg har da munn selv for å kunne selge min egen ved. Så gikk jeg ned til fjæra, satt på bakken en god stund, og så hører jeg far sier, hvordan går det Inga med trevirket ditt, skal du selge eller skal jeg gjøre det for deg? Men da sa jeg til far at jeg har jo sagt ifra at dette skal jeg gjøre selv. Så da gikk jeg ned og pratet med mannskapet, og fikk solgt veden.*»

«*Da bále de bádij vanntsa Gravdal’es. De javlaj áhttje sán dájt njuoskamuorajt muv ávdás máhtij vuobbdet. Månná de vuorriuu, ja jaolliv álttjásim mujna l dallik ietjamín njálmmie ietjam muorajt vuobbdet. De manni fiervváj, ja tjähkkidiv fiervvádievváj viehka mælggadav, ja de gulliv áhtjev javllamin, gáktus manni Ingájn ja dájna muorravuobddemij, galga gus*

► 82-årige Inga Karlsen forteller om da hun som 16-åring ba sin far om å få blinket ut sitt eget trevirke (merke trær i skogen som skal hogges).

«*Jada, han (skogsmesteren) ordnet meg en egen blink som jeg arbeidet og hogde ned selv, også fikk jeg Johan-tjehtje (min onkel) til å kjøre veden ned fra skogen.*

Familien solgte ved til oppkjøpere fra Lofoten som kom til Hellmobotn i Tysfjord for å kjøpe trevirke av familien.

«*Denne gangen kom det en båt fra Gravdal. Så tilbyr min far seg at han kan selge denne råveden for meg. Men jeg takket nei, og sa til min far at jeg har da munn selv for å kunne selge min egen ved. Så gikk jeg ned til fjæra, satt på bakken en god stund, og så hører jeg far sier, hvordan går det Inga med trevirket ditt, skal du selge eller skal jeg gjøre det for deg? Men da sa jeg til far at jeg har jo sagt ifra at dette skal jeg gjøre selv. Så da gikk jeg ned og pratet med mannskapet, og fikk solgt veden.»¹⁶*

Enn annen kilde fra Tysfjord forteller om det samme. Det er misjonsvinnen Olivia Ugland som etablerte misjonssenteret Fredly på Hellandsberg i Tysfjord i begynnelsen av 1900-tallet og utover gjennom KMA (Kvindelige Missions Arbeidere). I 1948 publiserte hun et lite tidsskrift som heter «*Der Herren bereder vei*», og her beretter hun om sin kontakt med den samiske befolkningen i Tysfjord som en del av misjonsarbeidet som foreningen drev i fjordene i Tysfjord.

Om en familie fra Hellmofjorden i Tysfjord skriver hun følgende¹⁷:

«*Moren selv var svakelig, men døtrene var flinke og strevsomme. De drev gårdsbruket, som etter forholdene ikke var så ganske lite. Jeg måtte riktig beundre disse to unge pikene som så tappert tok fatt på alt forefallende arbeide, også slikt som ikke ellers pleier å falle på kvinnehender. Blant annet drev de favneved ut av skogen sin og solgte, og all omsorgen samlet de seg som den kjære moren og den stakkars syke broren» (Min utheving) (Ugland 1948: 33).*

► *vuobddet váj galgav gus duv ávdás vuobddet? Valla de javlliv áhttjásim, jaollam lav ham dunji iesj galgav vuobddet. De manniv fiervváj ja vannitsagátsijin ságastiv, ja oadljuv muorajt vuobdedum, járggáluvvam.»)¹⁶*

Muhtem ietjá gálldo Divtasvuonas subtsas dav sämmi. Sân le misjävnnâniissun Olivia Ugland guhti vuododij misjävnnâguovdátjav Fredly Ájláddáj Divtasvuonan 1900-jagij álon ja KMA (Kvindelige Missions Arbeidere) baktu. Jagen 1948 almodij sân unna ájgetjállagattjav man namma lij «*Der Herren bereder vei*», ja dánnna sân subtsas ietjas aktijuodaj birra sáme álmmugijn Divtasvuonan oassen misjävnnâbargos majna siebbre bargaj Divtasvuona oalggevuonajn.

Avtá familia birra Oarjjevuonas Divtasvuonan subtsas sán dáv¹⁷:

«*Moren selv var svakelig, men døtrene var flinke og strevsomme. De drev gårdsbruket, som etter forholdene ikke var så ganske lite. Jeg måtte riktig beundre disse to unge pikene som så tappert tok fatt på alt forefallende arbeide, også slikt som ikke ellers pleier å falle på kvinnehender. Blant annet drev de favneved ut av skogen sin og solgte, og all omsorgen samlet de seg som den kjære moren og den stakkars syke broren»*

«*Ieddne iesj lij (varresvuodas) nievrep, valla niejda lidjin tjehpe ja bárgálvisá. Sáj båndorsijdav dâjmadijga, mij vidjurij gáktuj ij lim ga nav unne. Vierttijiv galla avtajtalmij gæhftjat gá dá guokta muorra næjtsa nav vissjalisá ja bargálisá lijga, aj bargoit majt nissuna ettjin dâbálattjat barga. Ierit ietján de sallamuorajt miehtses bargajga, majt de vas vuobdijga, ja gákka huvosv æddnásisá ja dan vájván skibás vielljasísá» (járggáluvvam, ja muv dættodibme) (Ugland 1948: 33).*

Dát le aj dåbtos ietjam familjan gå goappátjagá mán ja muv oahppá ja muv vielja lidjn muorramiehten gá lij dárbo dálvvemuorajt miehttsit dálvváj.

De tre søstrene Nálak i Badjegoahle/Øvergården, Svenjunnjá-Pålsommerset i Tysfjord driftet gården og solgte favneved. Her fotografert sammen med sin mor, Kristen Pedersdatter Sliedda, g.Nálak, (i midten foran). Fra v. foran Rissttin/Kristine Nilsen Nálak, til h. foran Iellil/Ellen Nilsen Nálak. Bak til h. Anne Nilsen Nálak sammen med til v. Kristine (Sliedda) g. Amundsen, Lavra, Tysfjord. Foto: Privat foto, Harrieth Aira. / Da gálmma Nálak-oappátja Badjegoden, Svenjunnján Divtasvuonan ietjasa båndorsijdad dájmadin ja vuobddin tjåskåjt. Dánnna gávvividuvvam iednijnisájn. Rissttin Sliedda, vállduum Nálak, (gasskon ávddálin). Gárobieles ávddálin Rissttin Nilsen Nálak, oalgesbielen ávddálin Iellil Nilsen Nálak. Maajjelin oalgesbielen Anne Nilsen Nálak aktan gárobieles Kristine (Sliedda) vállduum Amundsen, Lárra, Divtasvuonan. Gávvå: Priváhta gávvå, Harrieth Aira.

► Dette er også noe som er et kjent fenomen i egen familie. Både jeg og mine søstre sammen med mine brødre deltok i vedskogen for å arbeide ved som familien trengte for vinteren.

Det har også vært relativt vanlig blant samene i Tysfjord at sanking av bær, særlig for salg var en aktivitet som både kvinner og menn deltok i. Bærsanking for salg

► Divtasvuona sámij gaskan lij aj viehka dábalasj muorjjit, sierraláhkáj vuobddema vuolláj lij doajmma masi sihke nissuna ja álmmá oassálasstin. Divtasvuona sámijda lij muorjjit vuobddema vuolláj ájnas doajmman nuppe værıldadoaro maajjela mij de lasserudáv goahtáj buvtij mij lij de állu dárbulasj¹⁸. Dát lij dáhpe mij ietjam diedojo milta vibáj gitta 1980-jagijda. Valla uddni ájn li

► var en periode etter krigen en viktig aktivitet for samene i Tysfjord som gav en ekstrainnert for husholdet som var høyst nødvendig og ettertraktet¹⁸. Dette var en aktivitet som ut fra egen kjennskap vedvarte opp mot 1980-tallet. Men selv i dag er det enkelte personer og familier i Tysfjord som fortsatt sanker bær som dem selger til faste kjøpere.

Reindriftskvinnene

På fjellet

Hvordan var arbeidsdelingen innen reindrifta i tidligere samfunn? Kildene viser at reindriftskvinner deltok i reindriftsutøvelsen for eksempel i gjetingen selv om det nok var mannen som hadde hovedansvaret. Kilder forteller også at kvinner deltok mer i gjetingen tidligere enn nå, for da kunne gjetingen foretas på ski og gange, og var i mindre grad et slit med tunge motorkjørerøy (Ryd 2014). Også den lulesamiske forfatteren Anta Pirak bekrefter dette i boka *Jåhtte sáme viessom* (Pirak 1937/1993:148).

En kilde fra Hellmofjorden i Tysfjord forteller om kvinner som svært aktive deltakere i reindriftsutøvelsen. I siste del av 1920-tallet og begynnelsen av 1930-tallet hadde for eksempel døtrene til reindriftssamen Apmut Larsen Kurák giftet seg med fiskerbønder fra Hellmofjorden, men de hadde også et ønskemål om å drive sin egen reindriftsgruppe.

De hentet derfor all sytingsrein som de hadde hos Sirkassamene og hos norske reindriftsgrupper og dro også til samlingsgjerdene ved Gutsjávrre i Sverige hvor de kjøpte unge umerka simler på auksjon som de leide hjem. I 1929 hadde de samla sammen tilstrekkelig med dyr slik at det ble en flokk som det lot seg gjøre å flytte med.

«Det var kvinnene, Anna og Sunna som stod for den daglige planlegging og av det praktiske arbeidet med reindrifta. De deltok aktivt både i merke- og skillegjerdene, samtidig som de var lærermestere for døtrene og sønnene» (Kalstad, J.A se ¹⁹).

► muhtema ja muhtem familja gudi muorjjiji ja vuobddi dajt stuoves oasstijda.

Ællosujtonissuna

Várijn

Gåktus lij barggojuohkem ællosujton ávdep ájgij? Gálđojs ávddânboahájt jut ællosujton nissuna oassálassttin duola dagu ræjnuhibmáj juska de lidjin ålm̄májn gejn lij oajvvevásstádus. Gálđo subtsasti aj jut nissuna oassálassttin ienebut ávdebut gå dálásj ájge, gå dalloj ham ræjnnuhin tjuojka ja váttse, ja ællim nav gággama gå dálásj lásså motorvuojánij (Ryd 2014). Julevsáme tjálle Anta Pirak aj dáv duodast ietjas girjien *Jåhtte sáme viessom* (Pirak 1937/1993:148).

Akta gálđdo Oarjjevuonas Divtasvuonan subtsas nissuna oassálassti viehka vissjalit ællosujton. 1920-jagij gasskamuttos ja 1930-jagijn de lij ællosáme Apmut Larsen Kuráka niejda gudi lijga válldum Oarjjevuodnaj guollárbañndurij, valla sunnun lij aj sidot ietjaska ælov sujtit.

Danen de viedtjajga gájkka gæhttjoboahhtsujt ma sunnun lidjin Sirges tjeldes, ja ælojs Vuona bielen, ja mannin aj tjoahkkimgárdijda Gutsjávren Svieriga bielen, gánnå de åstijga gætjogis (merkaj dagá) áldojt ávvisjávnå baktu, ja majt de sjiddasiska lájddijga. Jagen 1929 de lija áttjudam nuoges boahhtsujt nav vaj ællo sjattaj majna máhtijga jáhtet.

«Det var kvinnene, Anna og Sunna som stod for den daglige planlegging og av det praktiske arbeidet med reindrifta. De deltok aktivt både i merke- og skillegjerdene, samtidig som de var lærermestere for døtrene og sønnene».

«De lija nissuna-guovtes, Ánná ja Sunná gudi bæjválasj ájgorrusájt vásstedijga ja elujn bargajga. Sáj dâjmalattjat oassálastijga mäerkkom- ja lárkkomgárdijin, sémimi bâttâ giie niejadnrisá ja bárnijrisá dán barggúj bagádijga», járggáluvvam (Kalstad, J.A19).

- Også på svensk side bekrefter undersøkelser som det samiske museet Ájtte i Jokkmokk i Sverige har utført om kvinnens rolle i reindrifta tilsvarende forhold (Inga og Sunna 2013:5).

Innearbeidet

Beveger vi oss så innomhus, hvordan er bildet da? Hvem gjorde hva i huset, i gammen, i lavvoen? Kildene og tradisjonene gir et bilde av at husarbeidet og det meste som skjedde innomhus i hovedsak synes å være kvinnens domene. Det vil si hun var *goade (husets) iemet*. *Iemet* betyr husmor. I dag vil vi kanskje karakterisere henne som sjefen inne. Hun hadde ansvaret for og stod for det meste av fjøsarbeidet og husarbeidet, og i mange kystbygder var det først og fremst hun som styrte gården (Elstad 2004:9).

Medhjelpere

Men husmora var ikke var alene om å skjøtte det som måtte gjøres. Hun hadde sine medhjelpere. Disse medhjelperne var som oftest barna, men hun hadde også *dæernojt* - tjenestepiker. Elstad viser til at **barna** måtte tidlig læres opp i arbeidet som krevdes på en fiskerbondegård, og at mødrerne lærte opp døttrene og fedrene lærte opp sønnene. Mens «*jenter ble satt til oppvask, klesvask, småbarnspass, spinning og strikking ... gjorde ikke de store guttene noe i huset, verken oppvask, – eller vedbæring...*» (Elstad 2004:75).

Våre informanter forteller om et litt annet arbeidsmønster. Vårt materiale viser at innearbeidet som barna måtte ta del i var i mindre grad kjønnsrolledelt. Også guttene tok del i husarbeidet innomhus.

En kvinne i 80-årene fortalte at hun lærte å bruke symaskinen av sin far, for da symaskinen kom på markedet var det han som først lærte seg å bruke den. En annen forteller at guttene var flinke syere. De sydde både barneklær og reparerte klær²⁰.

Informanter forteller også at guttene strikket:

Kvinner var aktive i reindriftsutøvelsen, 1945. På bildet Inga Sigga Tuorda pakker reinraiden. Foto: Sundius Sven, Ájtte./Nissuna lidjin ællosujton, 1945. Gåvân Inga Sigga Tuorda gárvet ællorájdov. Gåvvâ: Sundius Sven, Ájtte.

- Svierigin aj duodastuvvá Ájte musea guoradallamij nissunij râlla ællosujton buohtastahtte vidjuríjs (Inga och Sunna 2013:5).

Goahteborggo

Jus dal goahtaj tjágŋap, gáktus la de gåvvå? Guhti dagáj mav goaden, gámán, lávdagoaden? Gálđo ja dábe ávddânbukti gåvâv jut goahteborggo vuojnnet ienemusát lij nissunij ávdâsvásstádus. Dat sihtá javllat sán lij *goade iemet*. Udnásj vidjurij milta, de lijma suv javllat oajvveulmutjin goaden. Sujna lij ávdâsvásstádus ienemus bargojs fievsen ja goaden, ja moatten sijdajn merragáttij de lij sán guhti bânndursijddav jádedij (Elstad 2004:9).

Viehkediddje

Goadiemet dal ij lim aktu guhti dagáj divna. Sujna lidjin viehkediddje. Sij gudi lidjin viehkken lidjin dal álu máná, valla lidjin aj dærno. Elstad tjállá jut **máná** hæhttujin árrat áhpaduvvat bargoja ma gulluji guollárbandursijddaj, ja iedne áhpadin niejdajt, ja

► «Guttene strikket, og min bror Mikal var faktisk den som lærte meg og Ragnhild i Musken å strikke votter etter selbumønsteret. De strikket både votter og lester, og de kunne mønsterstrikk».

De måtte også håndtere vaskekuten og fjøsarbeidet.

Brødrene mine måtte også klatre under taket og vaske rundt, bake brød og være i fjøset, melke kyrne, og de måtte ta sin del av husarbeidet innomhus.

Jeg husker spesielt en dag, vi var kommet hjem til jul. Far skulle i skogen og hadde gjort hesten klar og alt, og så kommer han inn og ser guttene holder på med husvask. – Å, ja, guttene er under taket, jaha, men hvem skal være med meg i vedskogen? Ja, det blir meg og Martha, sa vi døtrene hans. Så vi kleddet på oss og så dro vi med han i vedskogen²¹.

Informanter forteller altså at guttene bidro i husarbeidet, men gjorde mennene det?

Mannen spart for husarbeid

Det var ikke selvsagt at husfar bidro i husarbeidet.

«Vi sparte han far for husarbeidet for han tok de tyngste takene og hadde det fysisk hardeste arbeidet. Men den ferske fisken som han fisket hver dag, måtte han koke selv for han måtte ha fersk fisk hver dag. Og da han kom hjem hadde vi som regel allerede spist annen mat (saltfisk eller lignende), og da kokte han selv den ferske fiskemiddagen til kveldsmat.²²

Kvinnene viste stor lojalitet til sin egen ektefelle eller far som kunne bli skjermet slik at han fikk hvile før neste økt på sjøen (Grønbech 2016:34).

Også min egen mor (1916-2007) bekreftet at min far var ikke delaktig i arbeidet som måtte gjøres innomhus. Men dersom han så at hun hadde mye å gjøre så hendte det at han tok langkosten og vasket over gulvene for å avhjelpe henne²³.

Og selv om det er mye som tyder på at mannen vanligvis ikke deltok i arbeidet som måtte utføres

► áhttje bárnijt. Madin «jenter ble satt til oppvask, klesvask, småbarnspass, spinning og strikking ... gjorde ikke de store guttene noe i huset, verken oppvask, – eller vedbæring...»

(«niejda lihtijt ja biktasijt biejaduvvin basátjít, smátvamánájt gehtjatjít, bánnátjít ja gádáttjít... de ettjin då stuorámus báhtja majdik goaden dagá, jalik lihtijt basátjít, jali muorajt viettjatjít...», járggáluvvam) (Elstad 2004:75).

Mijá diedediddje subtsasti unnán ietjá barggojuohkemav. Mijá diedo subtsasti daj goahtebargujn, gánnå máná hættuji oasev válldet, ij lim nav sjieverállaj milta juogeduvvam. Báhtja aj oasev válldin goahtebárgos.

Muhtem 80-jahkásaj nissun subtsastij sán áhpaj goarrommasijjnajn goarrot áhtjestis, dalloj gå goarrommasijjnajt oadttjun oasstet, de lij ham sán guhti dáv vuostak áhpaj adnet. Muhtem ietjes vas subtsas báhtja lidjin smidás goarro. Sij gárrun mánnábiktasijt ja aj biktasijt ábddijin²⁰.

Diedediddje subtsasti aj jut báhtja gådin:

«Guttene strikket, og min bror Mikal var faktisk den som lærte meg og Ragnhild i Musken å strikke votter etter selbumønsteret. De strikket både votter og lester, og de kunne mønsterstrikk.»

(«Báhtja gådin, ja muv viellja Mikal lj ajtu sán guhti muv ja Rávnáv Máskes áhpaj fáhtsajt gådet selbu-minsstara milta. Sij gådin sikhé fáhtsajt ja guobájt, ja minsstargådemav máhttín», járggáluvvam).

Sij aj hættujin máhttet bassat ja fieksen barggat.

«Brødrene mine måtte også klatre under taket og vaske rundt, bake brød og være i fjøset, melke kyrne, og de måtte ta sin del av husarbeidet innomhus.

Jeg husker spesielt en dag, vi var kommet hjem til jul. Far skulle i skogen og hadde gjort hesten klar og alt, og så kommer han inn og ser guttene holder på med husvask. – Å, ja, guttene er under taket, jaha, men hvem skal være med meg i

► innomhus er det ett trekk der samiske tradisjoner har vært annerledes. Menn hadde ansvar for deler av matlagingen - koking av reinkjøtt / reinkok (*mállásá*).

Bierggomállásav galla álmmá málesti ja goajvvu gárráj (Det er men som koker reinkjøttet og øser det opp på fat, (min oversetting). (Pirak (1937/1993:121). (Solem 1970).

Også koking av fisk varmannens oppgave.

«*Sjølvé matlagings var kvinnearbeide, bortsett fra i mange sjøsamiske områder. Der kunne det like godt være mannen som stod over middagsgrytene.*» (Elstad 2003:23)

Vi vet også i etterkrigstiden da det ble ordnet i stand til læstadianske storsamlinger i Tysfjord (forsamlingsmøter som pågikk over flere dager), var det ikke uvanlig at det var mennene som var kokkene, altså de som stod for middagslagingen når det skulle tilberedes middagsmat for flere hundre personer. Det er antatt at denne tradisjon kan være en rest fra jakt- og fangstkulturen som ble videreført. Øvrig matlaging stod kvinnene for.

Duodjeutøvelse –kjønnsrollebasert

Ser vi på det tradisjonelle samiske håndverket, *duodje*, da synes det å være klare skillelinjer mellom det som betegnes som *garra duodje*, håndverk av harde materialer og det som betegnes som *dibma duodje*, håndverk av mjuke materialer. Tekstilsøm, vaving, skinnarbeid, ullarbeid synes å være klare kvinnedominerte aktiviteter, mens horn og tresløyd knyttes til mannens aktivitetsområde.

Anta Pirak beskriver duodjeutøvelsen som relativt kjønnsrolledele.

«*Jus ællu guohtu buoragit ja jasska, de álu álmmá duodjuhi jalá snihkki ji gierrisijt ja sabegijt ja mij válldá...*» Og videre... «*Sáme kujna (niissura) hæhttuij goarrot gájkka biktasijt iehtjasíá ja goahtefuolkkáj. Hæhttuij duoggjat gárvov, gá rájggán ja goarrot aktij, gá soames sávve rahtas ja gábmagijt njallot gá álu rájggodi.*» (Pirak (1923) 1993:143-148)

► vedskogen? Ja, det blir meg og Martha, sa vi døtrene hans. Så vi kleddet på oss og så dro vi med han i vedskogen» «*Muv vielja hæhttuij aj guohsats rábevuolláj ja birra bassat, lájbot ja fiesven barggat, gusájt báhtjet, ja sij aj hæhttuij viehkedit goahtebargos.*

Mujtáv vissa biejen, líjma sjíddaj javlajda boahtá. Áhttjema galgaj mæhttsáj muorritjít ja líj juo hestav ja ietján gárvedam, ja de goahtáj boahtá ja vuojnná gá báhtja li goadev bassamin. Na nav, báhtja li rábe vuolen, na nav de, guhti mæhttsáj de muv tjuovvu? Na de sjáddá de máj Márhájn, vásstedijma máj suv niejda. Ja de gárvvunijma ja suv manjen mæhttsáj vuolgiljma muorritjít sunji viehkken, (járggáluvvam)²¹.

Diediddje subtsasti jut báhtjá goaden barggin, valla dáhkin gus boadnje/álmmá dav?

Boaddnje árjoduváj goahtebargos

Valla jus boaddnje galgaj goahtebargguj oassálasstet ij lim vuordedahtte.

«*Vi sparte han far for husarbeidet for han tok de tyngste takene og hadde det fysisk hardeste arbeidet. Men den ferske fisken som han fisket hver dag, måtte han koke selv for han måtte ha fersk fisk hver dag. Og da han kom hjem hadde vi som regel allerede spist annen mat (saltfisk eller lignende), og da kokte han selv den ferske fiskemiddagen til kveldsmat..*»

«*Áhttje ittjíj dárbaha goaden barggat gá sujna lidjin då lássemus bargo. Valla dav varás guolev majt sán juohkka biejve guollíj, dav de hæhttuij iesj vuossjat, danen gá sán viertij varás guolev bárrát juohkka biejve. Ja gá sán bádij goahtáj, de líjma mij ietjá biebmojt bárrám (sállteguolev jali dakkár ietjá guolev), ja sán de iesj vuossjat dav varás guolev allasis iehkedisbiebbmon,*», járggáluvvam).²²

Nissunijn lij stuorra áskaldisvuhta ietjas gállasjguojmmái jali áhttjáj guhti oattjoj vuojnjadijt desik vas nuorráj hæhttuj bargatjít. (Grønbech 2016:34).

Muv ietjam ieddne (1916-2007) duodast aj jut áhttjám ittjíj bárep oassálaste goahtebargguj. Valla jus iednen lij

- «Om flokken beiter bra og trygt, da holder mennene ofte på med duodje eller lager sleder, ski etc....» Og videre ... «Samekvinnene må sy all klær som de og husfolket trenger. De må reparere tøyet, sy sammen når det går hull eller sommer rakner og de må lappe kommagene som stadig vekk går hull på.» (min oversetting) (Pirak (1937 / 1993: 143-148).

Skinnbitene fra Nordbukt-fjellet

I 2012-2013 gjorde forskerne Oddmund Andersen og Lis-Mari Hjortfors ved Árran lulesamisk senter arkeologiske utgravinger av samiske boplasser på Nordbukt-fjellet i Tysfjord som er et sted 700-800 m.o.h øst mot svenskegrensen.

Funn av skinnbiter i forbindelse med arkeologiske utgravninger på Nordbukt-fjellet utført av forskere ved Árran lulesamisk senter i 2012, Tysfjord. Foto: Oddmund Andersen, Árran. / Sasnebiehke gávnadum Árran julevsáme guovdátja átsådiddijis arkeologalasj rággámijin Tjierrek-várijn jagen 2012, Divtasvuonan. Gávvá: Oddmund Andersen, Árran julevsáme guovdásj.

► állo barggo de sájtij sán basáj guolbijt sunji viehkken²³.

Juska álmmå diedoj milta ettjin vuojga hæhttu goaden barggat, de vuojnunagá li muhtem sáme dábe ietjáláhkáj gå dábe dáttjaj gaskan. Álmmå huoman vásstedi oasev biebbmodahkamis – duola dagu mállása ávdås.

Bierggomállásav galla álmmá malesti ja goajvvu gárráj. (Pirak (1937/1993:121). (Solem 1970).

Álmmå aj vásstedi guollevuossjamav.

«Sjølv matlagings var kvinnearbeide, bortsett fra i mange sjøsamiske områder. Der kunne det like godt være mannen som stod over middagsgrytene.»

«Iesj dat biebbmodahkam lij nissunij barggo, ierit ietján moatten merrasámi sjidan. Daj sjidajn de máhtij liehket álnuáj guhti rujtaj badjel gahtsahij», (járggáluvvam) (Elstad 2003:23).

Diehtep aj jut doarroájge mañjela gå læstadiánaj stuorbiena lidjin Divtasvuonan, biena ma vihpin mättijt biebvijt, de lidjin ienemusát álmmå gudi lidjin máleziddje, sjí da lidjin guhti gasskabiebvijt riejjdin gjá galggin moadda tjuohte ulmutjijt biebbmat. Jahkedahste dát dálpe le dagu báhtsám væjddo- ja bivddokultuvras. Ietjá biebbmorusstimav galla nissuna vásstedi.

Duodjuhibme – sjiervij milta barggo

Ser vi på det tradisjonelle samiske håndverket, *duodje*, da synes det å være klare skillelinjer mellom det som betegnes som *garraduodje*, håndverk av harde materialer og det som betegnes som *dibmaduodje*, håndverk av mjuke materialer. Tekstilsöm, verving, skinnarbeid, ularbeid synes å være klare kvinnedominerte aktiviteter, mens horn og tresløyd knyttes tilmannens aktivitetsområde.

Gá gehtjadip dábegis sáme duodjuhimev, de vuojnnet ávddánbáhti tjielgga rájá dasi mij le garraduodje, duodje garra ábnnasijs ja dibmaduodje, duodje dibma ábnnasijs. Tyddjagoarrom, gádem/snjísskom, sassnebarggo, hullobarggo vuojnnet li læhkám tjielgga nissunij bargo, madin tjoarvve ja muorraduoje li gullum álmmáj duodjuhibmáj.

► Av flere funn som de arkeologiske utgravingene avdekket var funn av mange skinnbiter *sasnebiehke* fra reinskinn. Skinnbitene viser aktivitet ved boplassene som kan knyttes til *dibmaduodje*. Skinnbitene ble funnet i området rundt Árran – ildstedet. Noen av skinnbitene ligner på *dærråsa*, dvs. mellomlegg som den dag i dag brukes i skinnsmønster for eksempel ved sying av kaffeposer, vesker eller kommagener. En del av mellomlegget har også tydelige merker etter nålesøm, nælestikk, så det kan tyde på at skinnbitene var brukte biter som muligens ble erstattet av nye mellomlegg. Dateringer viser at boplassen er fra rundt 1700-tallet.²⁴ Kanskje ble kommagene reparert og påsydd nye deler eller ble lappet, noe som har vært nokså vanlig (Aira, Tuolja, Sandberg 1995:53-60).

Våre informanter synes også å bekrefte kjønnsrolledelede duodje-utøvelse:

«Jeg kan ikke huske at guttene var med å sy kommagener og skaller, det kan jeg ikke huske at de var med på å gjøre. Men de kunne lähtät, flette/flamme kommagband de kunne de, og de prøvde seg også på vevekunsten, snjisskot». ²⁵

I dag syr samiske menn både sin egen kofte, vever koftebelter og lager kommagband. Det er fortsatt mindre vanlig at kvinner utøver typisk hardsløyd som knivlagning og tre- og hornsløyd.

Samfunnsorganisering

Sijddasamfunnet – kvinner uten direkte medinnflytelse
Hva med deltagelse og innflytelse i samfunnets sosiale organisering? Hvilken plass har samiske kvinner hatt i samiske samfunns sosiale organisering?

Et kjent og ofte omtalt kjennetegn ved samenes samfunnsorganisering er *sijdda*-organiseringen. En samisk *sijdda* er en samfunnsordning som kan ha flere betydninger som heim, hus, boplass, gård, bygd, grend, flyttelag (bestemte familier som flytter i lag²⁶). Sijdda-

► Anta Pirak tjállá duodjuhibme le sjervij milta barggo.

«Jus ællo guohtu buoragit ja jasska, de álu álnimá duodjuhi jalá snihkkiji gierrisijt ja sabegijt ja mij válldá...» Ja vijdábut... «Sáme kujna (nissuna) hæhttuij goarrot gájkka biktasijt iehtjasí ja goahtefuolkkáj. Hæhttuij duoggijat gárvov, gá rájggán ja goarrot aktij, gá soames sávvij rahtas ja gábmagijt njallot gá álu rájggodi.» (Pirak (1923) 1993:143-148)

Sassnebiehke Tjierrekluovta várijs

Giesseájge jagiijn 2012-2013 de átsådiddje guovtes Oddmund Andersen ja Lis-Mari Hjortfors Árran julevsáme guovdátjis dagájga arkeologalasj bállemijt sáme árromsajjs Tjierrekluovta várijn Divtasvuonan, svierigarájá allelin, bájkke le 700-800 m.b.á. alludagán.

Moattet gávnusisj ma ilmmadin dájs arkeologalasj bállemijs lidjin muhtem sassnebiehke boahttsunáhkes. Sassnebiehkijs boahtá ávddán árromsajj dámajt máhttá dálkkut dibma duodjuibmáj. Sassnebiehke gávnaduvvin árrangáttien. Muhtema dájs li vuojnunagá dærråsa, dat sihtá javllat sassnebiehke ma aneduvvi sávvij gaskan vil ájn uddnik duola dagu gá kåffavuossajt, lávkajt (væskoijt) jali gábmagijt duodjuhi. Muhtemij biehkijn vuojnnuji ájimmerájge, ja jáhkedahtte li oabme dærråsa ma ihkap li målsoduvvam ådå dærrásij. Ájggebiejvvividuvvama vuosedi árromsadje le birrusij 1700-jagijs.²⁴ Ihkap gábmaga ábdddiduvvin, mij li riejk dábálasj barggo (Aira, Tuolja, Sandberg 1995:53-60).

Mijá diedediddje máhhti aj duodastit dáv sieradusáv mij gullu sjervverållajda duodjuhim:

«Jeg kan ikke huske at guttene var med å sy kommagener og skaller, det kan jeg ikke huske at de var med på å gjøre. Men de kunne lähtät, flette/flamme kommagband de kunne de, og de prøvde seg også på vevekunsten, snjisskot»

«Muv mujtoj milta, de iv nujte jus báhtja gárrun gábmagijt ja nuvtagijt, iv de dav mujte. Valla lähtet de málhtiin vuoddagijt, ja gæhttjalín aj snjisskot.»²⁵

►ens indre organisering var organisert med at hver sijdda hadde sitt eget *sijdaráde / sijddaråd* der beslutninger som angikk fellesanliggender ble gjort. Hvert hushold pekte ut sin leder eller representant til sijddarådet, husfaren - *goadeiset*, og sijddarådet hadde også en leder, *sijdaiset* (Solem 1970) (Andersen 2002:41). Anta Pirak kaller lederen *årnikálmáj*, altså ordensmannen (Pirak (1937/1993:179), og hos østsamene kalte man lederen for *oajvveulmusj* (Andersen 2002:41).

Iset betyr leder eller høvding i en sijdda, husfar, den eldste, overhode og er en mann. I det lulesamiske språket er en *iset* aldri en kvinne. Dermed konstaterer vi at kvinnene ikke hadde en formell plass i ledelsen av en sijdda, men har vært nødt til å utøve sine interesser, sin vilje og makt ved hjelp av sin mann, sin far eller bror som er **han** som er utpekt til å fremme og tale husholdets interesser i sijddarådet. Det er heller ikke alltid at mennene følger kvinnenes råd. Anta Pirak forteller at «... *boadnjátja æbá dal agev guorrasa kujnaj (nissunij) rádáj* ... (... *kallene* følger ikke alltid rådene fra *kvinnene* ... (min oversetting) (Pirak (1937/1993:180).

Kvinner hadde altså **ikke direkte** medinnflytelse over bestemmelser som ble gjort av sijddarådet, da de ikke var **representert** der.

Fra samisk hold har det vært tendens til å fremheve sijdda-organiseringen som det samiske alternativet til dagens liberale demokrati, dvs. et demokrati der beslutninger som angår fellesskapet bygger på flertallsbeslutninger og et flertallsstyre, det som vi i dag kan kalte et moderne demokrati. I et sijddaråd er det ikke flertallets vilje som legges til grunn, det stemmes ikke over beslutninger, men man *rádádallat* argumenterer / rádfører seg med hverandre til man er enige om hvordan ting skal løses. Enighet / Konsensus var altså det overordnede prinsipp for avgjørelser som angår fellesinteressene, og ikke nødvendigvis flertallsviljen. Andre kilder viser imidlertid at det nødvendigvis ikke ble praktisert enighet eller konsensuspraksis i tidligere sijddasamfunn. *Sijdaiset* (Lederen av en sijdda) hadde betydelig innflytelse og makt og hadde bl.a. dommermyndighet i tvister om for eksempel fordeling av

► Dálásj áge de sáme álmmå ietjasa gáptijt gárru, avijt snjissku ja vuoddagijt láhti. Ij le ájn nav dábálasj jut nissuna garraduojev duodjuhi, buojkulvissaj níbjijt ja muorra- ja tjoarvveduojev.

Sebrudakoassálasstem

Sijddasebrudahka – nissuna njuolggá vájkudimfámoj dagá

Gáktus lij oassálasstem ja vákkudim máhittelisuoda sebrudagá sosialalasj oassálasstem? Makkár sadje lij sáme nissunija sebrudagá sosialalasj oassálasstemij?

Merkahibme mij le dáddos ja álu gaskostuvvam le sámij sijddasebrudahka. Sáme sijdda le sebrudakorganisierim man sisadno le moatten aktijuodajn duola degu sijdda, goahte, árromsadje, sijddabájkke, smávbájkásj, jáhtemgádtse (muhtem familja aktan jáhti)²⁶. Sijda sissnálasj organisierim lij sierraláhkáj sijdas sijddaj. Dat lij akta sijdaráde gánnå aktisasjdahkamusá mierreduvvin. Juohkka goahte válljij iesj genga ávdemusáv jali ájrrasav sijda rádáj, goade isedav, ja sijddaráden lij aj oajvemus, sijdaiset (Solem 1970) (Andersen 2002:41). Anta Pirak gáhttju jádediddjev árnikálmáj (Pirak (1937/1993:179), ja lullesámi lunna gáhttjun jádediddjev *oajvveulmusj* (Andersen 2002:41).

Iset merkaj sijda jádediddje jali njunnjas, vuorrasamos, oajvemus, ja le álmáj. Julevsámegielan ij la *iset* ietján gå álmáj, ij goassak nissun. Dajnas ávddånothahtá jut nissunij ij lim formalalasj sadje sijda njunnjasij gaskan, valla hættum ietjasa berustimijt, sidodijt ja fámojt bádnijj, áhtjj jali vieljaj baktu áttjudit gási sidja (álmmå) lidjin nammaduvvam goahtevega berustimijt háldadittjat sijdaráden. Ja soajttá aj lij nav jut álmmå ettjin tjuovvola nissunij rádijt. Anta Pirak subtsas «... *boadnjátja æbá dal agev guorrasa kujnaj (nissunij) rádáj* (Pirak (1937/1993:180).

Nissunij de vuojnnep ællim **njuolggá** vájkudimfámo sijdaráde mærrádusájda, gå siján ællim ájrrasa danna.

► arv (Drake 1979:227) (Solem 1970:94-100).

Siden kvinner ikke var direkte representert i sjødaen, eller valgbar som ledere var heller ikke prinsippet om det som vi i dag kan kalle et representativt demokrati oppfylt, siden en stor del av befolkningen i en sjøda, altså kvinnene, ikke var valgbar til sjøda-rådet.

Indirekte innflytelse

Men selv om samiske kvinner ikke hadde direkte innflytelse om beslutninger i sjødarådet vet vi fra kildene at de likevel hadde og utøvde innflytelse, i alle fall enkelte av dem. Men da på en **indirekta** måte.

Ett eksempel er veivalg innen den læstadianske menigheten i Tysfjord. Blant Tysfjordsamene var det i begynnelsen på 1900-tallet en stor strid som blant annet er grundig beskrevet i boka *Den læstadianske vekkelsen i Tysfjord* av Kurt Tore Andersen. Striden dreide seg om hvilken retning Tysfjord-læstadianerne skulle slutte seg til etter at hovedmenigheten hadde delt seg opp i flere retninger. Spørsmålet gjaldt hvor vidt Tysfjordsamene skulle slutte seg til det som ble kalt «Den førstefødte-retningen» innen læstadianismen eller skulle de slutte seg til utbryterne som kaltes «Lyngen-retningen»? De som argumenterte for at samene i Tysfjord skulle holde seg til predikanter som tilhørte moderforsamlingen, altså de førstefødte, og ikke be om besøk fra predikanter tilhørende Lyngen-retningen gjengir Andersen er:

«det var for det meste noen **kvinner** og yngre menn som hadde fått en rett forståelse av kristendommen» ... Og videre ...

*Det var nok **kvinne**n som hadde spredt sin forståelse videre ... (min utheving)* (Andersen 2007:28).

Andersen viser til intervju med informanter som muligens ikke var direkte tidsvitner til striden, men som hadde fått referert den ved at de var barn av personer som var direkte involvert i striden. Striden endte med at menigheten i Tysfjord valgte å opprettholde sin tilknytning til moderforsamlingen og «Den førstefødte-retningen».

► Sámij bieles de álu viggamusá ávddånbukti sjødaorganisierimav dan sadjáj gå udnásj liberála demokratijaj, dsj. demokratijja gánnå mærrádusá dagáduvvi ieneplågojn ja ieneplågostivrrimijن mij gullu aktisasj ássjjida, dav mav mij gáhtjop ádåájggásasj demokratija. Sijdaráden ij lim ieneplågo sidot mij dættoduváj, ettjin ga mærrádusájt jienasta, valla rádádallin guhtik guojmmásij desik sjehtadin gáktu ássjjit tjoavddet. Avtamielakvuhta lij nappu badjásasj prinsihppa aktisasj mærrádusájda, ja ij ieneplågo sidot. Ietjá gállojs ávddånbåhti jut ittjj dal agev avtamielakvuhta ja sjehtadibme ráddi ávdusj sjødasebrudagájn. Sijddaisedin lij dan made vájkudibme ja fábmuðahka, jut ierit ietján de lij sujna aj duobmárfábmuðahka, duola degu gå árbbejuohkema lidjin (Drake 1979:227) (Solem 1970:94-100).

Dajnas gå nissuna ællim njuolga sjødaráden ájrastahtedum, jalik ællim válljidahste njunnjusattjan, de ij lim ga dálásj ájge ájrastahtedum demokratija prinsihpa dievdeduvvam, danen gå stuorra oasse sjøda álmmugis, nappu nissuna, ællim sjødarádáj válljidahste.

Ij lim njuolga vájkudimfábmo

Juska sáme nissunijn ij lim njuolga vájkudimfábmo sjødaráde mærrádusájda de gállojs diehtep jut sján lij huoman vájkudibme majt sjí admin ja ávddånbuktin, gájt de muhtemijen. Valla dát **ij lim njuolga** vájkudibme jali fábmo.

Akta buokkulvis majt diehtep le duola degu gå læstadiának tjoaggulvis Divtasvuonan galggjin áskulasj gæjnov válljít. Divtasvuona sámij gaskan 1900-jagij álgon lij stuorra rijddo mij ierit ietján le dárkkelit tjáleduvvam girjen «*Den læstadianske vekkelsen i Tysfjord*» majt Kurt Tore Andersen le tjállám. Rijddo lij dan birra makkár gæjnov Divtasvuona læstádiána galggjin tjuovvolit gå dal lij oajvvetjoaggulvis moatte ieritsiebrijda sieraduvvam. Gatjálvis lij jus Divtasvuona sáme galggin sæbrrat nav gáhtjodum «Vuostasj riegádim tjoaggulvissaj» jali ieritsæbrráj tjuovvolit nav gáhtjodum Lynga-ásskogæjnov (Ivgovuon-ásskogæjnov)? Sij gudi tjuottjodin jut Divtasvuona sáme galggin tjuovvolit sárnnediddjijt ma

Talskvinnen Anne Abmutsdatter Kurák (Tjierrek-Anne). Foto: Johan Brun d.e fra Schreiners fotosamling, Árran lulesamisk senter. I Tjierrek-Anne, Anne Abmutsdatter Kurák mánájn. Gåvvå: Johan Brun s.v. Schreinera gåvvátjoahkkes, Árran – julevsáme guovdásj.

► En av disse kvinnene som var talsperson for at tysfjordsamene skulle slutte seg til den førstefødte retningen innen læstadianismen var Anne Abmutsdatter Kurák (Tjierrek-Anne). I følge muntlige beretninger hadde Anne store åndelige gaver som forsamlingen og ikke minst predikantene hadde stor nytte av. Anne behersket finsk, og det hendte hun leste Læstadius' preken under samlingene, direkte oversatt fra finsk til samisk²⁷.

Dette viser at i den alle første tiden etter at den læstadianske menigheten var etablert i Tysfjord hadde også kvinner roller som «Gudsordets» formidlere. Dette i motsetning til hvordan forsamlingsmøtene utøves i dag der det rådende synet er at kvinner skal tie i forsamlingen²⁸ (Myrvoll 2010:117). Men Myrvoll viser, (med henvising til annen forskning om temaet), at i læstadianismens første tid mens enda lærrens grunnlegger, Lars Levi Læstadius levde, hadde kvinnene en betydningsfull rolle. Etter Læstadius' død i 1861 ble det en restriktiv holdning overfor kvinnenes arbeid innen bevegelsen, og da ble det også satt spørsmål ved kvinnenes rett til å fungere som predikanter (ibid.).

Kjønnsrollemønsteret sementeres ytterligere

Utover mellomkrigstiden og etterkrigstiden skjer det en maskulinisering og en tilsvarende husmorisering i samfunnet som gjorde at kjønnsrollemønsteret ble ytterligere sementert. Maskuliniseringen skjedde ved en økende spesialisering og mekanisering innen jordbruket og fiskeriene hvorav fiskerbonden ble erstattet med fiskeren og bonden som i hovedsak var menn (Elstad 2004). Tilsvarende skjedde også innen reindrifta (Kalstad, J.K. 1999:132-133).

Samtidig skjedde det for kvinnenes del en husmorisering i samfunnet gjennom at det fant sted en profesjonalisering av husmorarbeidet der særlig matstell og hygiene skulle forbedres av hensyn til folkehelsen (kampen mot tuberkulose) og der moderskapet ble kallet i livet. (Johansen, H. 2015). Kvinnearbeid og mannsarbeid ble klarere definert og forventingar til hva kvinner skulle gjøre og hva de ikke kunne gjøre ble normer i samfunnet

► gullujin ieddnetjoaggulvissaj, nappu vuostasj riegádimijt, ja ij gáhttjot sárnnediddjijt ma gullujin ieritsæbrrájda, de Andersen tjállá:

«det var for det meste noen kvinner og yngre menn som hadde fått en rett forståelse av kristendommen» ... Og videre ... Det var nok kvinnene som hadde spredt sin forståelse videre ...

*«de lidjin iememusát muhtem **nissuna** ja nuorap álnumá gudi lidjin oadljum riekta dádadusáv risstalasjuodas»... Ja vijddábut... de gjájt lidjin **nissuna** gudi lidjin ietjasa dádadusáv vijddábut oablodam ... (járggáluvvam, muv dættodibme) (Andersen 2007:28).*

Andersen vuoset diehtojuohkkij ságájdahttemijda gudi ihkap ællim njuolggá ájgevihtanin, valla lidjin guloi milta gullam, jali aj lidjin sijáj máná gudi lidjin njuolggá rijdon siegen. Rijddo någåj dajna jut Divtasvuona tjoaggulvis vállijin aktivuodav iednetjoaggulvissaj «Vuostasj riegádim tjoaggulvissaj».

Muhtem dájs nissunijs guhti lij divtasvuonasámij hoalle guhti sidáj sjí galggin válljít læstadiánaj vuostasj riegádim tjoaggulvisáj gæjnov lij Anne Abmutsdatter Kurák (Tjierrek-Anne). Njálmálasj gáldoj milta lidjin Tjierrek-Annen stuorra vuojnjalasj vattáldagá majt tjuoggulvis ja diedon sárnnediddje ávkástallin. Anne suomagielav máhtij, ja sajtij sán Læstadiusá sárnijt lågåj biednabálijt, njuolggá járggálj suomagielas sábmaíj²⁷.

Dát vuoset jut læstadiána tjoaggulvisá állu álon Divtasvuonan lij aj nissunijs roallan «Jubmela bágov» gaskostit. Dát le nuppeguovlluj gå dálásj ájge dasi mij gullu gáktu biena li uddni, ja sijá raddijiddje vuojnu mij le jut nissuna galggi sjavot árrot tjoaggulvisán²⁸ (Myrvoll 2010:117). Valla Myrvoll vuoset aj, (gå sán vuosedallá dán tiemá álsádimijda), læstádiánaj vuostasj ájge, dalloj gå dán vuododiddje, Lars Levi Læstadius viesoj, de lidjin nissunijs ájnas rålla tjoaggulvisán. Marnjela Læstadiusá jábmema jagen 1861 de dán ásskolihtudisán masjvalap guotto sjaddin nissunijs gáktuj, ja dajnas de badjánij gatjálvis jut nissunijsa ij lim riektá sárnnediddjen doajmmat (ibid.).

- som preget samiske samfunn så vel som øvrige samfunn helt opp til vår tid.

Vår gjennomgang viser også at selv om enkelte deler av samisk kvinnehistorie er beskrevet er det likevel mange deler av historien som i liten grad er dokumentert og utforsket. Dette gjelder for eksempel en samlet fremstilling av samisk kvinnehistorie i hele det samiske området, fra sør til nord, fra vest til øst. Kildematerialet synes oppsplittet og fragmentert, og i vår region er kun enkelte deler av det muntlig kildematerialet, samiske kvinnens egne fortellinger om sine liv, barndom, oppvekst og voksenliv dokumentert. Særlig er det behov for ytterlige forskning for å dokumentere samiske kvinnens liv og deres status i et endringsperspektiv, der samiske samfunn endret seg fra naturalhusholdning til spesialisering, fra industrialisering til modernisering fram mot vår egen tid. Hvordan kjønn og kvinne- og mannsroller har vært og endret seg over tid er spørsmål som krever ytterligere forskning, forskning som i adskillig større grad er gjort hva gjelder norske kvinner, men som altså i liten grad er utført hva gjelder samiske kvinnens roller i familie- og samfunnsliv fra fortid til nåtid fram mot vår egen samtid.

► **Sjiervverålla sadjinahttjáji**

Væráldadoaroj gasskamuttoj ja manjela nuppe værálaldoaro de sebrudagán álmåjdibme ja goahtieiemetibme tjavggáni ja sjiervij rälla ájn vil tjavggiduvvin. Álmåjdibme dáhpáduváj gå sierraruoda ja mekanikhkalasj bargo båhtin ednambargoja ja guolástimen, dalloj gå guollárbandura sjaddin guollára ja båndurin gudi ienemus oassáj lidjin álmmå (Elstad 2004). Sæmmiláhkáj aj dáhpáduváj ællosujton (Kalstad, J.K. 1999:132-133).

Sæmmi båttå de nissunij bieles sjattaj goahtieimetroalla sierra virggen gánnå de biebbmorusstim ja rájnasvuhta galgaj buoreduvvat álmmukvarresvuoda diehti (mielggavihke hieredime) ja duot jut ieddnevuhta sjattaj iellema gáhtjulvissan (Johansen, H. 2015). Nissunji ja álmmåj bargoja båhtin tjielggasap rájá ja vuorddemusá majt nissuna galggin ja máhettin dahkat, ja majt ettjin, ja da vuorddemusá sjaddin árvvon sebrudagán mij bájnoj sáme sebrudagájt aj gitta dálásj ájggáj.

Mijá guoradallam vuoset aj jut juska muhem oasse sáme nissunhistávrås le tjáleduvvam, de li moadda oase histávrås ma li binnáv duodastuvvam ja guoradaláduvvam. Dát gullu buojkulvissaj vijddát sáme nissunhistávrå ávddånbuktemijda mij álles sáme bájkev gábtjtå, oarjás nuortas ja lulles alás. Gálldotjoahkke vuojnnet aj li tjuoldeduvvam ja juogeduvvam ásjida, ja mijá guovlon le dåssju muhem njálmálasj oase sáme nissunij ietjasa subttsasijs, ietjasa iellemijs, mánnávuodas, bajássjaddamis, ja állesvuoda viessomis duodastuvvam. Dárbbó le sierraláhkáj ájn ienebuv átsádit sáme nissunij viessomijs, duodastittjat sijáj sajev ja stáhtusav rievddamprosessaj luonndobiebbmosebrudagás sierravirrgesebrudahkaj, industrijas gitta dálásj ádåájggásasj sebrudahkaj. Gatjálvissan le gáktu sjiervebielij rälla li lähkám ja rievdaduvvam ájgij milta li gájbbedime ienep átsådimev, átsådimev mij le állu ienebuv dagáduvvam vuona rivgoj hárráj, ja mij nappu ij la sáemmi álov dagáduvvam sáme nissunij rållaj vidjurij birra famillja- ja sebrudakiellemis dálutjis udnátjjí.

Girjálasjvuohta/Litteraturliste

Aira, Elsa, Tuolja, Karin, Sandberg Pirtsi, Anna-Lisa (1995): *Julevsá-me gárvo. Lulesamiska dräkter*. Skrifter från Ájtte 2. Svensk Fjäll-och Samemuseum. Duottar-ja Sámemusea. Jokkmokk.

Ájluovta skåvllå Drag skole (2001): *Láttaga! Moltebær! Láddim lassealá-dussan Divtasvuona sámij gaskan. Moltebærplukking som binæring blant samene i Tysfjord*. Ájluovta skåvllå/Drag skole – Samedigge/Same-tinget.

Andersen, Kurt Tore (2007): *Den læstadianske vekkelsen i Tysfjord fra 1850 til andre verdenskrig*. Forlaget Báhko, Árran – julevsáme guovdásj / lulesamisk senter, Ájluokta / Drag.

Andersen, Oddmund (2002): *Flyttesfolk og bofaste. En studie av samisk bosetting i Sør-Troms og Nordre Nordland*. Avhandling til graden doctor artium. Institutt for arkeologi. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Universitetet i Tromsø.

Andersen, Oddmund (2015): *Teltboplasser, steingjerder og melkeplasser: Utgravningsrapport fra høyfjellet i kommunene Tysfjord og Hamarøy*. Upublisert. Árran lulesamisk senter.

Drake, Sigrid (1979): *Västerbottens lapparna under första hälften av 1800-talet*. Lapparna och deras land. Skildringar och studier utgivna av Hjalmar Lundholm VII. Umeå.

Düben, Gustav v. (1873 / 1977): *Om Lappland och lapparna*. Första upplagan 1873. Andra upplagan 1977. Östervåla.

Elstad, Åsa (2004): *Kystkvinner i Norge*. Kom forlag as.

Grönbech, Dagrunn (2016): *Kystkvinnen – et liv i gjenvinningens kunst i Ottar nr.311-2016*. Populærvitenskapelig tidsskrift fra Tromsø Museum – Universitetsmuseet, Universitetet i Tromsø.

Holberg, Eirin og Røskaft, Merete (2015): *Håloygriket. Nordlands historie 1. Før 1600*. Fagbokforlaget.

Inga, Berit och Sunna, Ida (2013): *Renskötarkvinnor – om renar och kvinnans roll i renskötseln*. Ájtte musei vänners småskrift. Luleå.

Johansen, Hanne (2015): *Kvinner i mellomkrigstida – familie og samfunn*. Universitetsbiblioteket i Bergen. <http://marcus.uib.no/exhibition/kvinner-i-arbeid/kvinneriarbeid.html>

Johansen, Siri Broch (2015): *Elsa Laula Renberg. Historien om samfolkets store Minerva*. CálliidLágádus – ForfatternesForlag-AuthorsPublis-her.

Løøv, Margrethe (2013): Samisk religion i <http://religioner.no/ressurser/fagartikler/samisk-religion/> i www.religioner.no

Kalstad, Johan Klemet (1999): *Reindriftspolitikk og samisk kulturen uløselig konflikt? En studie av reindriftstilpasninger og moderne reindriftspolitikk*. Diedut nr.2 1999. Sámi Instituutta / Nordisk Samisk Institutt.

Kintel, Anders (2012): *Julevsáme-dárro báhkogirje Norsk-lulesamisk Ord-bok*. http://gtweb.uit.no/webdict/ak/smj2nob/b_smj2nob.html Sametinget.

Korhonen, Olavi og Andersson, Hans (2010): *Samiska ortnamn vid vägar och färdleder i Lule lappmark*. Förlag hans anderson. Jokkmokk, Sverige.

Mebius, Hans (2003): *Bissie. Studier i samisk religionshistoria*. Jengel-Förlaget för Jemtlandica, Östersund.

Mulk, Inga-Maria (1994): *Sirkas – ett samiskt fångstsamhälle i förändring Kr.f.-1600 e.Kr.* A dissertation for the degree of Doctor of Philosophy. University of Umeå. Department of Archaeology, Umeå.

Myrvoll, Marit (2010): «*Bare gudsordet duger*» Om kontinuitet og brudd i samisk virkelighetsforståelse. Avhandling levert for graden Philosophiae Doctor. Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning, Institutt for arkeologi og sosialantropologi. Universitetet i Tromsø.

Pirak, Anta (1937 / 1993): *Jähkte sáme viessom*. Almqvist&Wiksell boktryckeri AB. Siste utgave Th.Blaasværs Forlag.

Pedersen, Hildur (2006): «*Buks-Berret*» - Beret Johanna Paulsdatter Dypvand. Bárjás 2006. Diedalasj ájggetjála Árran – julevsáme guovdásj. Populærvitenskapelig tidsskrift fra Árran – lulesamisk senter. Báhko.

Qvigstad, Just (1929): *Lappiske eventyr og sagn fra Nordland*. H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), Oslo.

Qvigstad, Just (2009): *Subtsasa Nordländas. Oasse Qvigstad subtsastjoahkkas*. Forlaget Báhko, 8270 Ájluokta, Divtasvuodna / 8270 Drag, Tysfjord.

Ryd, Lilian (2014): Ællousjtár nissuna dalloj gå rájdoj jáhtálin i Sámen julevsámegiellaj. *Sámis nr. 16/2014*. Sáme tjálakultuvralasj ájgegetjála. CálliidLágádus – ForfatternesForlag-AuthorsPublisher.

Solem, Erik (1933 / 1970): *Lappiske rettsstudier*. Universitetsforlaget 1970. Tidligere utgitt av Institutt for sammenlignende kulturforskning, Serie B.skrifter XXIV, Oslo 1933.

Ugland, Olivia (1948): *Der Herren bereder vei*. Hellstrøm&Nordahls Boktrykkeri A.S, Oslo.

Forfatteren

Harrieth Aira, f.1962 fra Tysfjord. Samfunnsviter med hovedfag i statsvitenskap fra 1994 ved Universitetet i Tromsø. Hun har tilleggsutdanning i administrasjon- og organisasjonsvitenskap, journalistikk, sosionom og lulesamisk språk. Museumsleder ved Árran julevsáme guovdásj/lulesamisk senter siden januar 2015. E-post: harrieth.aira@arran.no.

Tjálle

Harrieth Aira, r.1962, Divtasvuonas. Sebrudakdichtte oajvvefágajn stáhtadiehtagin jagen 1994, Rámså universi-tehtan. Sujna l duoddeáhpodus háldadus- ja siebrredieda, journalistihkka, sosionomáhpadus ja julevsámegiella. Museajádediddje Árran julevsáme guovdátjin ådájak-máno 2015 rájes. E-poassta: harrieth.aira@arran.no.

Ordforklaringer til lulesamiske ord:

Áhkásj - kjerring, kone, hustru, eldre kvinne

Áhkká, áhká (fl.t.gen.) - kone, hustru

Áhke, áhkkás - rikt beovkst med gress, gressbeovkst

Áhkko - bestemor, mormor, farmor, gammel kone, gamlemor

Árran - ildsted (med stein rundt ildstedet), arne

Boassojo - innerste del av gammen, lavvo (sted hvor matvarer og husgeråd tradisjonelt ble oppbevart)

Dibmaduodje - den mjuke delen av det samiske håndverksarbeidet

Dieres, dærrásá (fl.t.gen.) - legg, mellomlegg (enkel el. dobbel)

Duodje - håndverk, håndarbeid med basis i samisk kulturtradisjon

Dærnno, dærno - hushjelp, tjenestepike

Garraduodje - hardduodje, håndverk av tre- hornmaterialer med basis i samisk kulturtradisjon

Goadeiemet - husmor, goade=husets, gammens, iemet=husmor

Goadeiset - husfar, goade=husets, gammens, iset= leder el. høvding i en sjijdda; husfar; den eldste, overhode

Guobas - spåkyndig

Guobasáhká - spåkyndig kone

Iemet - husmor

Iset - leder el. høvding i en sjijdda; husfar; den eldste, overhode

Jávrre - innsjø, vatn

Lådde - fugl

Låhtåt - flette el. flamme kommagband (for hand),

Máles, mállasa (fl.t.gen.) - middagsmat, middag, middagsmåltid, reinkokning

Niejdda - datter; jente; møy, jomfru

Njárgga - nes, odde

Noajdde - sjaman

Noajdes áhkká - spåkyndig kone, sjaman, en kvinne som kunne «se» mere enn folk flest

Oajveulmusj - høvding, leder, den fremste

Rádádallat i frekv. - rádslå, rádføre seg (med hverandre)

Sasnebiehke - biter av garvet reinskinn

Sijdaiset - leder el. høvding i en sjijdda

Sijdda - hjem, heim, hus, boplass, gård; bygd, grend; flyttelag (bestemte familier som flytter i lag)

Snjisskot - veve med grindvev eller båndvev

Ságge - plassen nærmest veggen; den innerste plassen/delen el. lign. (i en seng, fjord osv.)

Såggelin - innerst

Tjiehtje - onkel (fars bror), farbror, yngre enn far

Vuodna - fjord,

Vuodna (med stor forbokstav slik); - Norge

Ålmäj - mann

Årnikålmåj - ordensmann, jfr sijdaiset

Sluttnoter:

¹ Artikkelen er en omarbeidet versjon av et foredrag om samisk kvinnehistorie som jeg holdt på Stormen bibliotek, Bodø på kvinnedagen 8. mars 2016.

² Johansen, Siri Broch (2015): Elsa Laula Renberg. Historien om samefolkets store Minerva.

³ Se f.eks. her: <http://kjonnforskning.no/nb/2007/04/nar-kulturen-blir-syndebukk>.

⁴ Samiene trodde på flere parallele verdener. I tillegg til den «vanlige» verden fantes det blant annet et rike for de døde (Jábmíð áibnu), et paradis (Sáiru), et dyrerike, et himmelrike og en underverden. Vi kan skille mellom fire ulike kategorier guider, avhengig av hvor i kosmos de hadde sitt virkeområde: overhimmelske guider, guider på himmelen og i luften, guider på jorden, samt underjordiske guider. Kilde: Løv, Margrethe (2013): <http://religioner.no/ressurser/fagartikler/samisk-religion/> i www.religioner.no

⁵ <http://religioner.no/ressurser/fagartikler/samisk-religion/>

⁶ Det er ukjart om guden kaltes Rana-niejdda eller Ráná-niejdda, eller Ranau-niejdda (Ránáni-niejdda). I samisk skiller man mellom kort-a og lang-á/aksent á. Det eldre skriftlige kildematerialet er ikke like entydig her, så hvor viidt guden Rana betegnes med kort eller lang a/aksent á er ukjart. Det er også ulike forklaringer til hva ordet kan bety, se bl.a. Mebius 2003.

⁷ Hun (1916-2007) betegnet for eksempel helt konsekvent hustruenes til predikanter som áhkákti til N.N. og sa aldri áhkásj (altså kjerring) om disse. Det tolker jeg som at disse kvinnene hadde en annen rang i hennes øyne da de var fra N.N. og ikke kona eller kjerringa til N.N.

⁸ Sametinget tilrår at det samiske navnet på byen Narvik skal være Áhkánjárgga. Dette med henvisning til at dette er det eldste navnet på byen. Avisa Ságat 2. juni 2016. Bystyret i Narvik vedtok dette samiske navnet på byen Narvik i september i år. ⁹ Iflg. Kintel, Anders (2012): Julevsáme-dárro báhkogirje Norsk-lulesamisk Ordbok. tweb.uit.no/webdict/ak/smj2nob/index.html.

¹⁰ På folkemunne skiller fortellingen seg noe fra det som står i den nedskrevne versjonen. I den folkelige versjonen av joiken heter det at mannen het

Ánnularis Páollo, og at han ikke vasset/vadet Vestfjorden men tjaledij (ployde gjennom) Vestfjorden. Noen tolker også at fargene i fjorden som var grønn og gul stammer fra fenomenet morild som er et lysfenomen i havet forårsaket av spesielle egenskaper hos noen planktonarter. Spørsmålet er om det er sannsynlig at fargene i havet som beskrives i joiken kan være morild all den tid at morild er et fenomen som observeres særlig utover sommeren, og helst om natten, (<https://no.wikipedia.org/wikil/Morild>), og tradisjonsfortellingen forteller at dette skjedde i juleuka. En annen forkloking som jeg har blitt fortalt kan være at fargene som var grønn og gul kom av det at jekta hadde slik fart som medførte at kjølvannet fremsteg i disse farger. Den tredje forklorkningen kan være at denne kvinnen brukte sine usedvanlige evner til å stilne havet som var i storm (gule og grønne bølger) slik at mannen skulle komme velberget hjem til jul. Ophavskvinnen til denne fortellingen er Risten Jonsdatter, Goarvve, Tysfjord i 1894. Fortellingen er nedtegnet og finnes i boka Lappiske eventyr og sagn fra Nordland av Just Qvigstad og publisert i 1929. Fortellingen finnes også i boka Subtilsasa Nordländas utgitt i 2009 med dagens lulesamiske ortografi.

¹¹ Ibid. Medgjift kurme omfattede alt fra klær til redskaper, avhengig av foreldrenes økonomi (Holberg og Røskift 2015:315).

¹² Første Codicill og Tillæg til Grendse-Tractaten imellem Kongerigerne Norge og Sverrig Lapperne betreffende (Lappekodisilen), paragraf 8: <https://lovdata.no/dokument/NL/lloz/1751-10-02?q=lapekodisilen>. Lapekodisilen har gjennom tidene vært tolket som en viktig juridisk aksept av samiske rettigheter ettersom den anerkjente samene som en egen folkegruppe. Kodisillens hovedformål var å bevare den «Lappiske Nation», og å ordne «Lappernes sædvanlige Over-Flytninger» slik at det for fremtiden ikke skulle være «nogen Anledning til Trette og Misforstaelse» med hensyn til flyttinger over grensen. <https://snl.no/Lapekodisilen>.

¹³ Om skatteland, se f.eks. <https://www.sametinget.no/1054>.

¹⁴ Paul Nissen (1925): Besok hos lapperne i Tysfjord

og tilgrænsende strøk av svensk Lappland.

¹⁵ Indberetning fra reise til Tysfjord sommeren 1924 til Instituttet for sammenlignende Kulturforskning. Upublisert rapport/arkivmateriale v/Norsk folkemuseum, Oslo. Nissen var i sin tid konservator ved Etnografisk museum, Oslo.

¹⁶ Intervjø med Inga Karlsen, (f. 1934) 04.06.2015.

¹⁷ Se note 15.

¹⁸ Familien er min oldemor og dotrene er min áhkko/farmor og hennes søstre i Svenjunnjá/Pålsommerset i Hellmofjorden i Tysfjord.

¹⁹ Se f.eks. heftet Ájluoata skávllå/Drag skole (2001): Láttaga! Moltebær! Láddim lasseeládussan Divtasvuona sámij gaskan. Moltebærplukking som binæring blant samene i Tysfjord. Sametinget 2001.

²⁰ Kalstad, Johan Albert: Reinbeiteområde XI. Náráldak ja Ájdevárrí. Arkivmateriale: Arkiv: Boks Ab9, side 9, Tromsø Museum- Universitetsmuseet, UiT Norges arktiske universitet.

²¹ Personlige meddelelser fra flere kvinner fra Tysfjord og Sørfold som i dag er i 80-årene.

²² Se note 15.

²³ Samtale i 2005 med Karen Petrine Johnsen Gálló (1916-2007).

²⁴ Andersen, Oddmund (2015): Teltboplasser, steingjører og melkeplasser: Utgravningsrapport fra høyfjellet i kommunene Tysfjord og Hamarøy. Upublisert. Årnan lulesamisk sentral. En publikasjon om forskningsfunn fra dette forskningsprosjektet er under publisering.

²⁵ Se note 15.

²⁶ Hver sjidda har hatt sine bestemte landområder som gjerne har hatt sine naturlige grenser ved hoydedrag, skogstrekninger, myrstrekninger o.l. og hver sjidda bestod altså av flere hushold som flyttet eller bodde i samme område og som utnyttet ressursene i området sammen, (Solem 1933/1970:83). Se også Mulk 1994:12-13.

²⁷ Andersen (2007:27-29).

²⁸ Med referanse til Bibelen, Korinterbrevet 14, 34-35 om at kvinnene skal tie i menighetene. <https://www.jw.org/no/publikasjoner/bibelen/bi12/boker/1-korinter/14/>

Loahppagiesjtjálalvisá:

¹ Artíhkjal le (vehi reivodaduovoam)muv lágđallammanusis sámenissum histávrá birra man birra lágđalliv Stormen bibliotiehkan Båddádjón nissunbiejve 08.03.2016.

² Johansen, Siri Broch (2015): Elsa Laula Renberg. Historien om samefolkets store Minerva.

³ Gehtja i.i dárra: <http://kjonnforskning.no/nb/2007/04/nar-kulturen-blir-syndebukk>.

⁴ Sáme ávdusj áško milta lidjin moadda buohtaúgen værálda. Duoddan dán værálđi gánná viessun lij jábbmijværáll, ja Sávvvo, mij lij dagu dálásj paradijsa, divrij ríkkja, almerijkja ja vuolleværált. Máhhtept tjuollaret dájti nielje sierralágási jubmelijda, gatjálvis makkár kosmosin sjá dahkamusá lidjin: bádjásasj jubmela, jubmela álmen ja ilmen, jubmela ednamin, ja ednamavuoale jubmela. Gálldo; Løev, Margrethe (2013): <http://religioner.no/ressurser/fagartikler/samisk-religion/>

⁵ ⁶ If le állu tjielgas jus dátt ávdusj sáme áško jubmel gáhtjoduváj Rana-niejjda jali Ráná-niejjda, jali juo Ranana-niejjda (Ránán-niejjda). Sámegielan sieradip a ja á gaskan. Dáluš tjalalasj gáldojs i.j. tjielgasasit boade ávddan jus jubmela namán Ranana le gulka tjuorvggis a jali ánni «sjievnninges» a. Nama sisadno ij la ga tjielgas massata boahrá, gehtja i.i. Mebius 2003.

⁷ Sán (1916-2007) agev gáhtjo buojukulvissan sármnedidjji áhkájt áhkákán N.N-aj, ja ittij sijjájt goassak gáhtjo «áhkátjin». Dáv män vuojnáv jur jut álđjn nissuniijn lidjin ietjá árvovigsvuohla sunji gá sjí lidjin N.N álkja ja állim goassak N.N áhkájtja.

⁸ Sámedikke milta, de galggá Narvik-stáda sánenamma liehket Áhkánjárga. Dáv gá dát le oabmásamos namma stádaj. Avijssa Ságal biehtsemáno 2. b. 2016. Áhkánjárga stádasíttorra mierredij ragátmánon 2016 stáda namma galggá liehket Áhkánjárga.

⁹ Gehtja Kintel, Anders (2012): Julevsáme-dárró báhkogirje milta tweb.uit.no/webdict/ak/smj2nob/index.html.

¹⁰ Álmnuuga mujttalimij de li sieradusá dassta ma tjáleduvvam li. Álmnuuga juoiggusin de le boadnájtja

namma Ánnalaris Páollo, ja sán ittij Vestasjiekkev góle, ienni tjaledij. Muhtema dálkuji jut visská ja ruodná bájno li «morild», tjuorvgga mij boahrá planktonijs gá vanntsja tjálet nuorev. Gatjálvis le jus le jáhkedahle jut bájno, ma nammaduvvi juoiggusin, báhti planktonijs, gá «morild» vuojnna giesseájge, ja sjievnnijis ijájt. (<https://no.wikipedia.org/wiki/Morild>), valla dábjib milta subtsastuvárá dát javllaájgij dáhpáduváj. Nubbe dálkkum, mij munji le subtsastuvvam le jut bájno báhti dassta gá jákta bárjästij nav jáhletil vaj ruodná ja visská bájno ihtiin mappebáron. Goalmátt dálkkum mähttá liehket dát nissun gánná lidjin sierra vattáldagá suovasnuorev (visská ja ruodná bárojt) loadlitj nav vaj boaddnije galgaj javlajda sjáddaj hekkajn boahtet. Sán guhti dáv subtsasav vuostak subtsas le Risten Jonsdatter, Goarves, Divtasvuonan jagen 1894. Subtsas le tjáleduvvam ja gávnna girjen Lappiske eventyr og sagn fra Nordland, Just Qvigstad, almoduváj jagen 1929. Subtsas le aj tjáleduvvam girjen Subtsasa Nordláandas almoduvvam 2009 udnásj julevsáme tjállenvuohkáj.

¹¹ Ibid. Rádjo máhtij liehket aktá mij biktaisjus vaedtsagijá, gatjálvis axjgádjí ekonomijas (Holberg og Røskift 2015:315).

¹² Förste Codicill og Tillæg til Grendse-Tractaten imellen Kongerigerne Norge og Sverrig Lapperne betreffende (Lappekodisilen), paragraf 8: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1751-10-02-q=lappekodisilen>. Lappekodisilla le ájgij milta dálkkuduvvam ájnas juridikhálasj dokumentantná sáme rieotesvuodaj hárraj gá dát dálkkidjí sánnij sierra álmnuugj. Kodisilla oajvaremáhkke lij bisodit «Sáme nasjónárv - Lappiske Nation», ja oarnnit «Sámi dábegis rájá-badjel jáhtemav» nav vaj ávddálli juoocluuj ittij galga liehket «makkárik oarre rijodoja ja iehpedájdadus» mij gulluj jáhtemida rájá badjel <https://snl.no/Lappekodisilen>.

¹³ Værroednamij birra, gehtja buojk. <https://www.sametinget.se/1054>.

¹⁴ Paul Nissen (1925): Besök hos lapperne i Tysfjord og tilgränsende strök av svensk Lappland. Tjálos suv manos Divtasvuonan jage 1924-giese

tjáleduvvam dási; Instituttet for sammenliggende Kulturforskning. Almodis tjálos/arkijvvatjálos Norsk folkemuseum, Oslo. Nissen lij áigenis konservatávrrá Etnografalasj musean, Oslo.

¹⁵ Ságastallam Inga Karlsen'ijn, (r. 1934) 04.06.2015.

¹⁶ Gehtja 15. tjálatvisáv badjelin

¹⁷ Famillja le muv máttaráhkko ja suv niejda - muv áhkko ja suv oappá Svenjunnján Oarjjevuonan Divtasvuonan.

¹⁸ Gehtja buojk. girjájav Ájluovta skávöllä/Drag skole (2001): Láttaga! Moltebær! Láddim lassezelládussan Divtasvuona sámj gaskan. Moltebærplukking som binæring blant samene i Tysfjord. Sametinget 2001.

¹⁹ Kalstad, Johan Albert: Reinbeiteområde XI. Nárládk ja Ájdevárri. Arkijvvadokumænnta: Arkiv: Boks Ab9, side 9, Tromsø Museum-Universitetsmuseet, UiT Norges arktiske universitet.

²⁰ Ietjasij diededime moatess nissunijs Divtasvuonas ja Fuoldás guidi uldni li 80-jahkátja.

²¹ Gehtja 15. tjálatvisáv badjelin

²² Gehtja 15. tjálatvisáv badjelin

²³ Ságastallam jages 2005 Karen Petrine Johnsen Gállok'ijn (1916-2007).

²⁴ Andersen, Oddmund (2015): Telthboplasser, steingjerder og melkeplasser: Bállemrapoarítá Divtasvuona ju Hábméra várijn. Almodis. Árran julevsáme guovdáj. Almodus dáss átsámusájs le tjáleduvvamin almodibmáj.

²⁵ Gehtja 15. tjálatvisáv badjelin.

²⁶ Juohkka sjádan lidjin gengja ednama ma diehttelis ráddjiduvvvin luondo milta alladisájs, miehtsijá, jiekkijá j.n.d., ja juohkka sjádan lidjin moadda goahtcevega guudi jáhtin jali árrun sánni ednamijen ja muo aktan ávokástallin. (Solem1933/1970:83). Gehtja aj Mulk 1994:12-13.

²⁷ Andersen (2007:27-29).

²⁸ Vuosádus le Rámádin, Korintergirje 14, 34-35 nissuna galggi tjoaggulvisán sjávot árrot. <https://www.jw.org/no/publikasjoner/bibelten/bi12/boker1-korinter1/14/>